

Dr. Arafat YAZ
arafatyaz@gmail.com

MERVÂNÎLERİN SON HÜKÜMDARI NASİRÜDDEVLE EBÜ'L-MUZAFFER MANSÛR

Öz

978 yılında Bâd b. Dostık tarafından kurulan Mervânî Devleti, en geniş sınırları ile Erciş, Âmid, Rûha, Nusaybin, Musul, Hakkari ve Bitlis kentlerinin bulunduğu alanlarda etkili olmuştur. Küçük bir devlet olmalarına rağmen Mervânîler ilmi, dini ve mimari faaliyetleriyle günümüze belirgin izler bırakmışlardır. Mervânîler, Selçukluların Anadolu'ya geçişlerinde önemli rol üstlenmiş ve siyasi duruşlarıyla dikkat çekmişlerdir. Araştırmamızın konusu 1080 ile 1085 yılları arasında ve 1093'te Diyâr-ı Bekr Bölgesi'nde hüküm sürmüş olan Mervânîlerin son hükümdarı Nâsirüddeve Mansûr'dur. Bir zamanlar vezirleri olan Fahrüddeve'nin hesapları, Nâsirüddeve'nin bazı icraatları, Selçukluların siyasi ve mali çıkarları nedeniyle Mervânî iktidarına son verilmiş ve Diyâr-ı Bekr Bölgesi Selçukluların muhtar bir vilayeti haline getirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Nasirüddeve Mansur, Mervânîler, Kürtler, Âmid, Meyyâfârikîn.

LAST RULER OF THE MARWANID'S NASIRUDDAWLA ABUL MUZAFFAR MANSUR

Abstract

The Marwanid state, which was founded by Bâd b. Dostik in 978, was effective in the areas where Erciş, Amid, Rûha, Nusaybin, Mosul, Hakkari and Bitlis are located with its broadest borders. Despite being a small state, the Marwanids have left significant traces with their scientific, religious and architectural activities. The Marwanids played an important role in the transition of the Seljuks to Anatolia and drew attention with their political stance. The subject of our research is Nâsirüddeve Mansur, the last ruler of the Marwanids, who ruled between the years 1080 to 1085 and in 1093 in the Diyar Bakr region. Due to the accounts of Fahrüddawla, who was his vizier once, some actions of Nasiruddawla, and the political and financial interests of the Seljuks, the Marwanid rule was terminated and the Diyar Bakr region was turned into a mukhtar province of the Seljuks.

Keywords: Nasiruddawla Mansur, Marwanids, Kurds, Amid, Mayyafariqin.

Giriş

Nâsırüddevele Mansûr'un son hükümdarı olduğu Mervânî Devleti, Mervân b. Kek'in eniştesi olan Bâd b. Dostik tarafından 978 yılında Diyâr-ı Bekr merkez olmak üzere Kuzey Mezopotamya'da kurulmuştur. Bâd, ilk olarak Erciş, Ahlat, Muş ve Malazgirt kentlerinin bulunduğu bölgede bir askeri lider olarak kendini göstermiştir. 978 yılına gelinmeden önce Hamdanîler adına faaliyet yürütüyor olmalıdır. 978'de Hamdanî topraklarının Büveyhîler tarafından ele geçirilmesi ve Bâd'ın Büveyhî hükümdarı Adudüddevele ile görüşmesiyle asi durumuna düşmesi, onu kendi başına hareket etmeye ve bağımsız olmaya mecbur bırakmıştır. Bu merhaleden sonra Büveyhîlere savaş açan Bâd, Adudüddevele'nin 983'te ölmesiyle hızla Diyâr-ı Bekr'e hâkim olarak Musul'a kadar ilerlemiş, Bağdat'a varıp Büveyhîleri ortadan kaldırmaya koyulmuş ve yenilince geri çekilmiştir. Bâd, öldürüleceği 990 yılına kadar devletin sınırlarını genişletmek için fırsat kollamıştır (İbn Hallikan, 1977, 5: 225; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 50,51; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, 1986, 1: 177,251).

Bâd'ın ölümünden sonra yeğeni Ebu Ali Hasan yerine geçmiştir. Ebu Ali, Bâd'ı öldüren Hamdanîlerin Diyâr-ı Bekr kentlerini alma girişimlerini boşa çıkarmış ve yıkılmaya yüz tutmuş olan devleti kurtarmıştır. Ebu Ali, kendinden sonra da devlet politikası haline gelecek olan komşu devletlerle iyi geçinme siyasetini gütmüş ancak iç politikadaki icraatları nedeniyle 997 yılında öldürülmüştür (İbnü'l-Ezrak, 1990: 76-79,81-90). 997'den 1010 yılına kadar hükmeden Ebu Ali'nin kardeşi Mümehhidüddevele Ebu Mansur Said de ağabeyinin dış politikasını benimsemiştir. Bizans İmparatorluğu ile yakınlaşan Mümehhidüddevele de ağabeyi gibi komploya kurban gitmiştir. Mervânî veziri Şervîn ile Sahibü's-Şurta (Polis Müdürü) İbn Fîlûs'un suikastı, Siirt'te bulunan hükümdarın kardeşi Ahmed'i yakalama girişimi başarısız kalınca amacına ulaşamamıştır (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, 18: 205-206). Bir yıla yakın mücadeleden sonra Ahmed, Mervânîlerin dördüncü hükümdarı olarak Nasrüddevle lakabı ile tahta oturmuştur. 1010'dan 1061'e kadar hükmeden Nasrüddevle, İslam tarihçilerinin dikkatlerini çokça çekmiştir. Komşularıyla sorun yaşamasına rağmen belirgin barışçıl tavırlarıyla anılan Nasrüddevle döneminde ülkede yoğun bir imar reformu başlatılmış ve ticaret başta olmak üzere ekonomik faaliyetler canlanmıştır. Bu dönemde ilmi çalışmaların yoğunlaştığı Diyâr-ı Bekr bölgesi İslam dünyasının müstesna bir parçası olarak kendini göstermiştir (İbnü'l-Ezrak, 1990: 107-166).

Nasrüddevle'nin vefatından sonra yerine geçen oğlu Nizâmüddîn Nasr ise kardeşleri ile giriştiği mücadelede sıkıntı yaşamıştır. Selçuklu komutanları ve Selçuklu Devleti ile ciddi sorunlar yaşayan Nizâmüddîn, Malazgirt Savaşı öncesinde bu problemleri aşmış ve muhtemelen Selçuklu Sultanı ile bu savaşta yer almıştır (İbnü'l-Ezrak, 1990: 167-186). 1080 yılında ölünce de çalışmamıza konu olan oğlu Nâsırüddevele Mansûr yerine geçmiştir.

1. Kimliği ve Ailesi

Adı Mansur, künyesi Ebü'l-Muzaffer ve lakabı Nâsırüddevele'dir.¹ Doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Babası Nizâmüddîn Nasr, Mervânîlerin beşinci hükümdarıdır. Annesinin kim olduğuna dair herhangi bir malumata rastlanılmamaktadır. Behram ile Ahmed (küçük emir) adında iki erkek kardeşi ve Bitlis beyi Reis Ebu Abdullah Muhammed b. Mûsik'ın eşi olan Sittî Fatê (Fatîma, ست فاته) adında kız kardeşi vardı² (İbn Hallikan, 1977, 5: 127; İbn Kesîr, 1987, 16: 73; İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 381; İbn Tağriberdî, 1935, 5: 108; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 202-203, 1990, 188; Mehmed Emin Zeki, 1948, 124, 125; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 349). Eşi, amcası Amidü'l-Ümme Said b. Nasrüddevle'nin kızı Sittünnâs'tır (İbnü'l-Ezrak, 1990: 189). İbnü'l-Ezrak, Nâsırüddevele'nin Tacüddevle Muhammed adında bir oğlu ve bir kız çocuğu olduğunu söylemektedir. Kızı, Emir Ebu Nasr b. Ebü'l-Fevâris b. İbrahim b. Nasrüddevle ile evlenmiştir (İbnü'l-Ezrak, 1990: 217). İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn, ismini vermedikleri bir oğlundan bahsetmektedirler (İbn Haldûn, 2000, 5: 35; İbnü'l-Esîr, 1987a, 9: 54, t.y. 10: 281).

¹ "Devle" ile biten lakaplar Abbasi halifleri tarafından verilmektedir. Kaynaklarda geçmese de bu lakap Abbasi halifesi tarafından Nâsırüddevele Mansûr'a verilmiş olmalıdır. Nâsırüddevele (ناصر الدولة) ile dedesi Nasrüddevle'nin (نصر الدولة) lakapları birbiri ile karıştırılmaktadır.

² Sibt İbnü'l-Cevzî, kızkardeşinden bahsetmemiştir. Bkz. (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 346).

2. Tahta Geçmesi

Mervânîlerde hükümdarın ölümünden sonra veliaht çağırılır ve hükümdar ilan edilirdi. Yeni hükümdar, cenaze merasimini düzenler ve taziyenin bitiminden sonra hükmederdi. Mervânîlerin ilk hükümdarları olağanüstü şartlarda tahta geçtiklerinden onlar için herhangi bir tören yapıldığından bahsedilmemiştir. Ancak Nâsîrüddevle ve Nizâmüddîn'in ölümlerinden sonra törenlerin aynı şekilde yapılması, cenaze töreni ve tahta geçme teamüllerinin olduğunu açık bir şekilde göstermektedir (İbnü'l-Ezrak, 1990: 167, 187, 188). Nâsîrüddevle'nin babası Nizâmüddîn Nasr b. Ahmed, Zilhicce 472 yani Mayıs-Haziran 1080'e kadar tahtta kalmıştır (Ebü'l-Fida, t.y. 2: 194; İbn Haldûn, 2000, 4: 416, 2000, 3: 587; İbnü'l-Esîr, 1987a, 8: 422; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 199; İbnü'l-Verdî, 1996, 1: 368; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 346). Nizâmüddîn'in ölümünden sonra yerine veliaht olarak seçtiği oğlu Nâsîrüddevle geçmiştir. Nizâmüddîn'in cesedi, Mervânî müneccimi İbn Aysûn'un yıldızlara bakması sonucu üç gün bekletilmiştir. Cenazenin defninden sonra dördüncü gün Nâsîrüddevle tahta geçmiş ve taziye kabul etmiştir. Tahta oturduktan sonra amcaları, amcazadeleri, aile fertleri ve devlet erkânı onu hükümdar olarak selamlamışlardır (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 381; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 202, 1990, 185-186). Melik ilan edilmesinden sonra kadı ile birlikte âlim ve şairlerin huzurunda kasideler okunmuştur. Nâsîrüddevle, ardından kalkmış ve vezir ile birlikte hüccesine geçmiştir. Bir müddet sonra elbiseleri yırtık ve sarıkları açık şekilde veziriyle birlikte dışarı çıkmış, taziye elbisesi giyerek yere oturmuştur. Kurra ve şairlerin mersiye okumalarından sonra toplanan halk taziyelerini sunmuştur. O gün ölen Meyyâfârikîn'in (Silvan) ileri gelenlerinden olan Şeyh İbn Halef'in cenazesi Nâsîrüddevle'nin emri ile saraya getirilmiş ve iki cenaze beraber Babü'l-Hüvve'den çıkarılmıştır. Nizâmüddîn'in cenazesi babasının yanına defnedilmiştir. İbnü'l-Ezrak, İbn Halef'in cenazesinin saraya getirilmesinin Nâsîrüddevle'ye uğursuzluk getirdiği kanaatinde (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 380; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 202-203, 1990, 187-188).

3. Tabip Ebu Salim'in Vezir Olması

Nizâmüddîn'in son veziri Zaimüddevle Ebu Tahir Selame b. Enbârî idi. Babası el-Ecel Ebü'l-Fadl İbrahim b. Enbârî'nin ölümünden sonra vezir olmuştur. Ebu Tahir Selâme, küçük yaşına rağmen Nizâmüddîn'in ona inanıp güven duyması sayesinde böyle kritik bir görevi gelebilmişti (İbnü'l-Ezrak, 1959b: 205-206). Devlet işlerini iyi bir şekilde yürütüp başarılı olmuştur. Fakat bu durum Nâsîrüddevle döneminde değişmiştir. Attarlar Çarşısı'nda dükkân sahibi olup hekimlik yapan Tabip Ebu Salim³ ile yakınlaşan Nâsîrüddevle onu devletin en yüksek kademesine getirmiştir (Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 349). Ebu Salim'in eşi Feriha bint Filistin de Nâsîrüddevle'nin eşi Sittünnâs ile yakınlaşmıştır. Nâsîrüddevle, devlet işlerini en güzel şekilde yürüten veziri Ebu Tahir Selâme İbnü'l-Enbârî'yi tutuklatıp onun yerine Ebu Salim'i getirmiş ve tüm yetki Ebu Tahir ve karısının eline geçmiştir (İbn Haldûn, 2000, 4: 416; İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 382; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 205-206; İbnü'l-Verdî, 1996, 1: 368; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 349; Şeyho, 1978, 198-199). Fakat bu gelişme devlet işlerinin kötüleşmesine ve Mervânî Devleti'nin yıkılması ile sonuçlanan sürecin başlamasına neden olmuştur (Alican, 2013: 9; Tufantoz, 2005: 113; Yaz, 2019: 105-106).

4. Melikşah'ın Ebü'l-Heycâ El-Erbilî'yi Diyâr-ı Bekr'e Göndermesi

Üsame b. Münkiz, Melikşah ve İbn Mervân arasında geçen bir hadiseden bahsetmektedir. Rivayetine göre Melikşah, Şam'a giderken Erbil emiri Fadl b. Ebü'l-Heycâ'yı İbn Mervân'a göndermiş ve ondan 30 bin dinar talep etmiştir. İbn Mervân, mektubu alınca istirahat etmesini ve sonradan konuşacaklarını söylemiştir. İbn Mervân, üç gün boyunca Ebü'l-Heycâ'yı hamama gönderip ihtiyaçları için malzeme göndermiştir. Fakat Ebü'l-Heycâ her seferinde bunları almayıp iade etmiştir. İbn Mervân ile bir araya geldiğinde kendisine bunun nedeni sorulunca Melikşah'ın elçisi olduğunu ve ihtiyaçları için gelmediğini söylemiştir. Ebü'l-Heycâ ile İbn Mervân arasında geçen diyalogda İbn Mervân, ülkesinin imarı, güzellikleri, bostanları, çiftçileri ve tarlalarının çokluğundan bahsetmektedir. Melikşah, ülkesine girdiğinde ona istenilen parayı vermektedir (Üsame b. Münkiz, 2003, 165-166; Yusuf, 2001, 2: 53). Üsame b. Münkiz'in anlattığı bu hadisenin ne zaman

³ Adı Fadl olup Mervânîlere vezirlik yapmış bir Hristiyan'dır. İsmi, Ebu Salim Fadl en-Nasrânî olarak geçmektedir. Oğlu er-Reis Ebü'l-Hasan İsa b. Fadl en-Nasrânî şairler arasında anılmaktadır. İsfahânî'ye göre Ebu Salim Fadl En-Nasrânî'nin karısının adı Sittü Rahime'dir. Lewis Şeyho, ismini Ebü'l-Hasan İsa b. Fadl En-Nasrânî olarak kaydetmiştir. Bkz. (El-İsfahânî, 1959, 12:349-350; Şeyho, 1978, 198-199, 203).

olduğu belli değildir. Kastettiği İbn Mervân'ın Nizâmüddîn mi Nâsîrüddevle mi olduğu da belli değildir.

Yaptığımız araştırmada Melikşah'ın Şam'a bir sefer düzenlediği bilgisine de ulaşamadık. Üsâme'nin doğum tarihi 1095 olduğuna göre Üsâme ile Ebü'l-Heycâ Mervânîlerin yıkılışından çok sonra görüşmüş olmalıdır. Ebü'l-Heycâ'nın kayıtlarına bakıldığında da Üsâme'nin çocukluğu ve gençliğinde etkin olduğu görülmektedir (İbnü'l-Esîr, t.y. 10: 215, 216, 339, 341, 366, 389, 428, 502, 504). Kesin olmamakla birlikte bu hadisenin Nâsîrüddevle zamanında vuku bulmuş olduğunu tahmin etmekteyiz.

5. Fahrüddevle İbn Cehîr'in Mervânî Şehirlerini Kuşatması

Mervânî Devleti'nin yıkılmasında başat rolde olan kişi, Nâsîrüddevle Mansur'un dedesi Nasrüddevle Ahmed döneminde Mervânîlere sığınan ve vezirlik makamına getirilen Fahrüddevle Muhammed b. Cehîr'dir. Nasrüddevle'nin ölümünden sonra Nâsîrüddevle'nin babası Nizâmüddîn'e de vezirlik yapmış ve Abbasî halifesi el-Kâim Biemrillah'ın veziri olmuştu. Safer 476'da (Haziran-Temmuz 1083) azledildiğinde Sultan ve Nizâmülmülk'ün elçileri Fahrüddevle'nin kendilerine gönderilmesini istemişti. Fahrüddevle, ailesiyle Sultan'ın yanına gitmiş, ondan hürmet ve ikram görmüştü (İbnü'l-Esîr, 1987, 8:430). Fahrüddevle'nin yerine Abbasî veziri olan oğlu Amidüddevle, Selçukluların veziri Nizâmülmülk'ün damadıydı (İbnü'l-Esîr, 1987, 8:384, 430; İbnü'l-Ezrak, 1959: 207; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19:375). Bu akrabalık Cehîr ailesine büyük bir güç ve prestij sağlamıştı.

İbn Cehîr, azledildikten sonra gözünü Diyâr-ı Bekr'e dikmiştir. Abbasî halifesinin vezirliğini yaparken azledilmiş ve itibarı zedelenmişti. Kudretli Selçuklu veziri ile akrabalığını kullanarak güçlü bir konuma erişme imkânını kullanması onun için en makul ve elde edilebilir bir fırsattı. Selçuklu veziri Nizâmülmülk, Sultan Melikşah'ın babası Alparslan nezdinde de büyük bir payeye sahipti. Said b. Nasrüddevle, hükümdar olan kardeşi Nizâmüddîn'e başkaldırıp Selçuklulara sığınmıştı. Sultan Alparslan, Said'e hükümdar olacağına söz verirken Nizâmülmülk ise Nizâmüddîn'e söz vermişti. Alparslan ve Nizâmülmülk verdikleri sözleri birbirlerine hatırlatınca Nizâmülmülk, Sultan Alparslan'ı ava gönderip istediği şekilde sorunu çözmüştü (İbnü'l-Ezrak, 1990: 175). Nizâmülmülk, Melikşah'ın yanında da böyle bir konumdaydı. Bu durumun farkında olan Fahrüddevle, Nizâmülmülk'ü ikna etmenin Melikşah'ı ikna etmek olduğunu çok iyi biliyordu ve akrabalığını kullanarak Diyâr-ı Bekr'i almaya koyuldu.

Diyâr-ı Bekr'in kendisine verilmesi için de Mervânîlerin sahip olduğu hazineleri ve buradaki ahalinin İbn Mervân'dan memnun olmamasını gerekçe gösterdi. İbn Cehîr, uzun yıllar Diyâr-ı Bekr'de vezirlik yapmıştı ve sahip oldukları hazineleri en iyi bilen kişiydi. Diyâr-ı Bekr'den gelecek paralar Selçuklu hazinesine büyük bir katkı sunacaktı. Fahrüddevle, hazineleri öne sürüp Selçukluları ikna ederken, vezirliği zamanında Diyâr-ı Bekr'de bıraktığı servetine de ulaşabilecekti. Fahrüddevle'nin asıl amacı, Diyâr-ı Bekr valisi olduktan sonra zimmetine para geçirmesi nedeniyle azledilmesinden anlaşılacaktı. Diyâr-ı Bekr'den gelen Müslüman ahalinin Hristiyanlar tarafından gadre uğradığı şikâyetleri de İbn Cehîr'in Selçukluları ikna edeceği türden bir gerekçeydi. Nâsîrüddevle döneminde Hristiyanlar Mervânî Devleti'nin erkine sahiptiler. Nâsîrüddevle, Ebu Tahir b. Enbârî'yi görevden almış ve yerine Tabip Ebu Salim'i getirmişti. Mervânî veziri Tabip Ebu Salim ve eşi Hristiyan'dı. Hatta Âmid (Diyarbakır) vezirinin (valisinin) de Hristiyan olduğu söylenmektedir (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, 19:393). Büyük ihtimalle Mervânî veziri ve valisinin tasarrufu ile devlet memurları Hristiyanlardan seçilmiş ve bunlar Müslüman halka eziyet etmişlerdi. Müslüman halk, bu durumu Diyâr-ı Bekr'de çözemeyince Isfahan'da çare aramışlardı. İbn Cehîr gibi bir siyasi figür böyle bir vakıyı en iyi şekilde kendi lehine değerlendirecekti. Nitekim Vezir Ebu Tahir b. Enbârî'nin tutuklanması ve Mervânî Devleti'nin sarsılıp bozulmasını haber alan Fahrüddevle, Nizâmülmülk ile konuşmuş, Mervânî Devleti'nin sahip olduğu mal ve hazineleri anlatarak bu memleketi alıp haddi hesabı olmayan hazineleri kendisinin alabileceğini söylemişti. Nizâmülmülk, Melikşah'a Mervânî Devleti'nin düzeninin bozulduğunu, orada haddi hesabı olmayan mal ve para olduğunu söylemişti (İbn Hallikan, 1977, 5: 127; İbnü'l-Esîr, 1987b, 8:430; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 208, 1990, 190; Mehmed Emin Zeki, 1948, 124-125; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 376-377).

Bu dönem Ukaylı lider Şerefüddeve Müslim, Fatımîlerle yakınlaşmış ve bu tutumu Melikşah'ı kızdırmıştı. Nâsırüddeve'nin tavrı da Selçuklular açısından şüpheli olarak algılanmıştı (Turan, 1969: 157). Mehmed Emin Zeki, Mervânîlerin Fatımîler adına hutbe okuttuklarını söylemektedir. Fatımîler adına hutbe okutmak Abbâsî halifeliğine ve Selçuklulara karşı koymak anlamına gelmektedir. Tuğrul Bey döneminde itibaren Selçuklular ile Fatımîler arasında mücadele devam ediyordu. Ancak Mehmed Emin Zeki'nin verdiği bilginin kaynaklarda teyit edilemediğinin altını çizmek gerekir (Mehmed Emin Zeki, 1998: 44).

Nasrüddevle zamanında Fahrüddevle İbn Cehîr ile ilgili ilginç bir hikâye anlatılır. Buna göre bir münceccim Nasrüddevle'ye iyilik yaptığı birinin onun mülkünü elinden alacağını söylemişti. Nasrüddevle, bir süre düşündükten sonra bu kişinin İbn Cehîr olacağını söylemişti. İbn Cehîr, yere kapanarak mahcubiyetini arz etmişti. Nasrüddevle, böyle bir şey olduğu takdirde evlatlarına iyi davranmasını İbn Cehîr'e vasiyet etmişti (İbn Hallikan, 1977, 5: 127).

Simmâl b. Salih, İbn Mervân ve Abbâsî halifesi el-Kâim'e vezirlik yapan Fahrüddevle İbn Cehîr, Selçukluları ikna etmenin ötesinde büyük imtiyazlar elde ederek Diyâr-ı Bekr Valiliği'ne atandı. Ona bazı alametler verildi. Hil'at giyerek kendisine bayrak verilen Fahrüddevle, Kapısında günde üç vakit kûs (nevbet) çaldırarak, Sultan'dan sonra adına hutbe okutacak ve sikke kestirecekti (En-Nüveyrî, 2004, 23: 247; Es-Safedî, 2000, 1: 111-112; Ez-Zehabî, 2003, 10:314; İbn Haldûn, 2000, 4: 417, 2000, 3: 587; İbnü'l-Adîm, 1996, 211-212; İbnü'l-Esîr, 1987a, 8: 430; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 375).

Emrine kalabalık bir ordu verilerek yola çıkan Fahrüddevle'nin Diyâr-ı Bekr üzerine çıktığı en erken tarih 476 (1083-1084) olarak verilmektedir (Ed-Devâdârî, 1961, 6: 208-209; En-Nüveyrî, 2004, 23: 247; Es-Safedî, 2000, 111-112; Ez-Zehabî, 2003, 10: 314; İbn Haldûn, 2000, 3: 587; 4: 417; İbn Hallikan, 1977, 5: 127; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, 19:377). Kaynaklarda Fahrüddevle İbn Cehîr'in 476'da azledildiği söylenmektedir. Ayrıca Âmid surlarında 476 tarihli bir kitabe bulunmaktadır. Şehir kuşatılırken surların onarılması ve üzerine kitabe nakşedilmesi mümkün olmadığından, rahat bir şekilde Fahrüddevle'nin 476 sonrasında Diyâr-ı Bekr'i kuşattığını söyleyebiliriz (İbnü'l-Esîr, 1987a, 8:384, 430; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 207; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, 375). Bu bilgilere dayanarak harekâtın 477 (1084-1085) yılında başladığını söyleyen tarihçilerin verdikleri bilgiler daha doğrudur diye düşünmekteyiz. Bu grupta olanların içinde Mervânîler hakkında en önemli bilgileri veren İbnü'l-Ezrak ve İbnü'l-Esîr vardır (İbn Kesîr, 1987, 16: 90; İbnü'l-Esîr, 1987a, 8: 433; İbnü'l-Ezrak, 1990, 191).

Fahrüddevle yola çıkarken Arap, Türkmen ve Kürtlerden oluşan ordusu ile birçok emir ve komutan ile beraberdi (İbn Hallikan, 1977, 5: 127; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 208, 1990, 190; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 346). Hulvân'ın sahibi Emir Artuk b. Eksüb'ün Fahrüddevle ile ilk gidişinde yanında olduğu söylene de (İbn Hallikan, 1977, 5: 127). ilk ordunun sonuç alamaması üzerine sonradan gönderildiğini belirten diğer rivayetler doğru olmalıdır. Fahrüddevle İbn Cehîr, ilkin Diyâr-ı Bekr'e doğru yola çıktığında yanında Musul ve Şam hakimi Kasimüddeve Aksungur ve Fahrüddevle'nin oğlu Zaimürresesa Ebü'l-Kasım vardı. Askerlerin bir kısmı Zaimürresâ ile beraber Âmid'i kuşatmaya giderken kendisi de Meyyâfârikîn'i kuşattı. Uzun süren bu kuşatma esnasında şehirlerin suları kesilerek halk teslim olmaya zorlandı. Fakat bu kuşatmadan sonuç alınamadı. Kış gelip çatınca da Fahrüddevle, Ekim-Kasım ayından sonra Siirt'e giderek kışı orada geçirdi. Fahrüddevle, 13 Zilkade 478 (2 Mart 1086) tarihine kadar orada kaldı ve bu tarihten sonra Meyyâfârikîn ve tüm Diyâr-ı Bekr kuşatıldı (İbn Kesîr, 1987, 16:90; İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 384; İbnü'l-Esîr, 1987a, 8: 433, 437; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 209, 1990, 191,194).

Diyâr-ı Bekr kuşatmasından uzun süre sonuç alınamayınca kuşatmayı şiddetlendirmek, tüm kentlere yaymak ve Mervânî şehirlerini teslim almak için desteğe ihtiyaç duyuldu. Bunun üzerinde Artuk b. Eksüb, kalabalık bir ordu ile yardıma gönderildi. Halep ve Musul arasındaki topraklarda egemen olan Ukaylı lider Şerefüddeve Müslim b. Bedrân b. Kureyş, Melikşah ile İbn Mervân'ın arasını bulmaya çalıştıysa da başaramadı (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, 19:377).⁴ Bu sırada

⁴ Ebü'l-Farac, Şerefüddeve'nin yardım için Âmid civarına geldiğini ve durumun vahametini görünce Emir Artuk'a haber göndererek "Ben ve İbn Mervân Sultan'ın bendeleri olduğumuz halde neden savaşıyoruz? Geri gidin ve sulh yapalım." dediğini aktarmaktadır. Artuk Bey bunu kabul edince ganimet almadan dönmeyi içlerine sindiremeyen Türkmenler Araplara saldırıp çoğunu öldürdüler. Şerefüddeve ise Âmid'e sığındı (Abul-Farac, 1999, 1: 329-330).

Nâsîrüddevle, durumun daha da kötüleştiğini görüp Şerefüddevle'den yardım istedi ve bu yardımı karşılığında ona Âmid'i vadetti. İki devlet arasında süregelen düşmanlık nedeniyle iki taraf birbirlerine sadık kalacaklarına dair yemin etmişlerdi. Şerefüddevle, Âmid muhasara altındayken bu kente doğru harekete geçti. İki müttefik Âmid önünde buluşarak burada karargâh kurmuş olan Fahrüddevle'nin üzerine yürüdüler⁵ (Ed-Devâdârî, 1961, 6: 408-409; El-Azimi, 1984, 352; İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 384; İbnü'l-Adîm, 1996, 211-212; İbnü'l-Esîr, 1987a, 8: 433; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 346, 377).

Fahrüddevle ise Şerefüddevle'nin İbn Mervân'dan yana taraf olmasıyla stratejisini değiştirdi.⁶ Arap soydaşları ile savaşmaktan çekinerek barış için çabaladı. Fahrüddevle, "*Benim yüzümden Arapların başına bir felaket gelmesini istemem.*" diyordu.⁷ Fakat bu durum ganimet elde etmek üzere Diyâr-ı Bekr'e gelen Türkmenlerin işine gelmedi. Artuk b. Eksüb'ün komutasında olan Türkmenler hem ondan hem de Fahrüddevle'den habersiz bir şekilde Emir Çubuk'un komutasında 477 Rebiülevvel (Temmuz-Ağustos 1084) ayının gecesinde Arapların karargâhlarına saldırdılar. Onları bozguna uğratarak mal ve ailelerini esir aldılar (İbnü'l-Esîr, 1987b, 8:433). Bu baskın esnasında Şerefüddevle Âmid'e sığınmayı başarırken birçok Arap emiri de esir düşmüştü. Esirler o kadar çoktu ki çok az bir bedel karşılığında satılıyordu. Fahrüddevle ile beraber olan Seyfüddevle Sadaka Mansur b. Dübeys b. Ali b. Mezyed el-Esedî, Arap kadın ve çocukların fidyelerini ödemiş, onları giydirmiş ve ülkelerine göndermek için çok miktarda mal harcamıştı. Bu davranışı nedeniyle de şairler tarafından övülmüştü.⁸ Bir süre Âmid'de kalan Şerefüddevle, ülkesine dönmenin yolunu buldu. Muhasara sırasında yol ve kaleleri tutmakla görevli olan Emir Artuk'a para verip Âmid'den çıktı ve 21 Rebiülevvel'de 477'de (28 Temmuz 1084) Musul veya Rakka'ya yöneldi. Melikşah, 21 Rebiülevvel'de Şerefüddevle'nin üzerine Fahrüddevle'nin oğlu Amidüddevle'yi gönderdi. Yanında Kasimüddevle Aksungur da vardı.⁹ Musul ve Cezire'nin bazı şehirlerini aldılar. Şerefüddevle, amcası Mukbil b. Bedrân'ı Fatimîlere gönderip onlara itaatini bildirince Melikşah, bunun önüne geçmek için Şerefüddevle'yi affederek emirliğini tasdik etti. O da tekrar Musul'a dönerek saltanatına devam etti. Bu esnada Melikşah'ın kardeşi Tekiş isyan etmiş ve Melikşah bu isyanı bastırmak için Ukaylî meselesini hızlı bir şekilde çözmeyi uygun görmüştü (Abdulgani Efendi, 1999, 31-32, 2004, s. 33; Abul-Farac, 1999, 329-330; Biçer, 2013, 191-192; Ebü'l-Fida, t.y., 2:195; Ed-Devâdârî, 1961, 6: 408-409; El-Hüseynî, 1933, 63-64; El-İsfahânî, 1900, 69-70; Ez-Zehbî, 2003, 10: 315; İbn Kesîr, 1987, 16: 90; İbnü'l-Adîm, 1996, 211-212; İbnü'l-Esîr, 1987, 8: 433,435; İbnü'l-Verdî, 1996, 1: 369; Mehmed Emin Zeki, 1948, 124-125, 1998, 44; Ripper, 2012, 277).

Emir Artuk'un Şerefüddevle'nin Âmid'den ayrılmasına müsaade etmesi, onunla Fahrüddevle'nin arasını bozdu. Rivayetlere göre Emir Artuk, 478 (1085-1086) veya 479 yılında Diyâr-ı Bekr'den ayrılarak Sincar tarafına gitti. Artuk Bey'in yaptıkları Selçuklu sultanına haber verildi. Fahrüddevle'nin ordusunun bir kısmı Ahlat'a bir kısmı ise Irak'a hareket etti (İbn Hallikan, 1977, 1: 191; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 282-283). İbnü'l-Esîr, Âmid'den Meyyâfârikîn'e giden Fahrüddevle'nin yanında Emir Bahaüddevle Mansur b. Mezyed ve oğlu Seyfüddevle Sadaka'nın da olduğunu söylemektedir. Hille emiri Mansur b. Mezyed, Abbasî halifesinin muvafakatı ile bu sefere

⁵ Ebü'l-Farac hem Mervânîlerin sınırları hem de Selçukluların onlara karşı olumsuz tavırları hakkında farklı bilgiler vermektedir. Ebü'l-Farac, Mervânîlerin Fırat kıyılarına kadar Musul'da hüküm sürdüğünü söylemektedir. Fakat bahsettiği devlet Ukaylîlerdir. Bedevi Arap askerlerine güvendiği için İbn Mervân'ın aslında Ukaylîlerin Selçukluları dinlemediğini söylemektedir (Abul-Farac, 1999, 1: 329-330).

⁶ Sibî İbnü'l-Cevzî, Fahrüddevle ile Müslim b. Kureyş arasında bir pazarlığa dikkat çekmektedir. Aralarındaki haberleşmeden sonra Müslim kendi bölgesine çekilecek ve yenildiğini söyleyecekti. Bu fikir Artuk Bey'in hoşuna gitmedi ve Türkmenler bunu duyunca Müslim b. Kureyş'in ordusuna saldırdılar. Müslim ve İbn Mervân, Âmid'e sığınarak bir günden fazla bir şey yemediler. Türkmenler, haddi hesabı olmayan malları ile bineklerini ele geçirdiler ve kadınlarını esir alarak onlara tecavüz ettiler (Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013: 382-383). Rivayetler doğru ise Müslim, İbn Mervân'a yapacağı ihanetin bedelini çok ağır bir şekilde ödemiştir. Fakat Abdurrahim Yusuf, Fahrüddevle İbn Cehîr'in Müslim ve Nâsîrüddevle'nin her ikisiyle anlaşmış olduğunu söylemektedir (Yusuf, 1972, 1: 291).

⁷ Her ne kadar tarihçiler bu şekilde gerekçe sunuyorsa da belki de Fahrüddevle İbn Cehîr, Mervânî-Ukaylî ittifakının üstün geleceklerinden çekinmiş ve onları farklı şekilde çözmeyi düşünmüştür. Fahrüddevle'nin kişiliği göz önüne alındığında kanaatimizce anlaşma hamlesi tuzaktan ibarettir.

⁸ Şiirle ilgili bkz. (İbnü'l-Esîr, 1987a, 8: 434).

⁹ İbnü'l-Esîr, Kasimüddevle Aksungur, Bozan ve Kırboğa'nın Halep yakınlarında Melikşah'ın kardeşi Tacüddevle Tutuş ile savaşıklarını ve yenildiklerini söylemektedir. Bu savaşta Aksungur esir düşmüş ve öldürülmüştür (İbnü'l-Esîr, 1987a, 8: 495).

katılmıştı. Abbasî halifesinin bu işe müdahil olması belki de Mehmed Emin Zeki'nin iddia ettiği gibi Mervânîlerin Fatimî halifesi adına hutbe okutuyor olmasındandı (Alican, 2013, 9; İbnü'l-Esîr, 1987, 8: 433; Mehmed Emin Zeki, 1998, 44; Yusuf, 1972, 1: 292, 331). el-İsfahânî ise büyük emirlerden Seyfüddeve Sadaka b. Bahaüddeve, İyaz, (ایاز) Terşek (ترشك) ve Humartigin'in (خمارتكن veya Humartekin) olduğunu söylemektedir. (El-İsfahânî, 1900: 69-70).

İbn Şeddâd, Nâsırüddeve'nin İbn Cehîr ve Artuk b. Eksüb'ün Diyâr-ı Bekr'e gönderildiği haberini alması üzerine Meyyâfârikîn'i Vezir Ebu Salim ve eşine teslim ettiğini, halka ona itaat etmeleri konusunda emir verdiğini ve bir cemaatla birlikte Sultan Melikşah ile görüşmek üzere İsfahan'a gittiğini söylemektedir (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 383). İbnü'l-Ezrak ise daha makul olarak Nâsırüddeve'nin bir yandan savaş hazırlıklarını yaparken bir yandan da Melikşah'ı ikna etmeye çalıştığını söylemektedir. Bu amaçla 477 yılı ortalarında (1084 yılı sonlarında) Meyyâfârikîn halkından Emir Ebü'l-Heyca er-Revvâdî, Emir Ebu Davud b. Eşkerî el-Kartıkî, Reis Ebu Abdullah b. Musık, Galiboğulları (Benu Galib), İsaogulları (Benu İsa) ve başkalarından oluşan bir heyeti amcası Hüseyin b. Nasrüddeve başkanlığındaki heyeti Sultan Melikşah'a göndermiştir (İbnü'l-Ezrak, 1959a: 209). Fakat Sibte İbnü'l-Cevzî'nin bu ziyaretin sonrası hakkında verdiği başka bilgiler Nâsırüddeve'nin bizzat Melikşah'ın huzuruna gittiğini teyit etmektedir. Ona göre Nâsırüddeve Mansûr, Sultan'ın eşiğine hazırlıksız bir şekilde gitmiş ve bu nedenle kimse ona iltifat etmemiştir. Hatuna az miktarda hediye götürmüş ve aradan beş gün geçince, bin dinar borç almak zorunda kalmıştır. Mansur'un ehline karşı olan cimriliği sultanın sarayında konuşulmuş ve hor görülmüştür. Hakkında birçok olumsuz haber sultana ulaştınca ona anlaşma yolu kapatılmış, İbn Cehîr'in harekâtına devam edeceği söylenmiş ve o da buna razı olmayacağını dile getirmiştir. Bu sırada İbn Cehîr'den dört kalenin alındığı bilgisi gelmiştir. Yine bu esnada Meyyâfârikîn'in teslim olmak istediği bilgisi gelmiş ve Meyyâfârikîn'in ona verilmesi konuşulmuştur. Nâsırüddeve, de Sultan ile akrabalık kurmak isteyerek 60 bin dinar vermeyi teklif etmiştir. Fakat bu parayı faizle aldığı söylenerek onunla alay edilmiştir. Çünkü Meyyâfârikîn'den parasız bir şekilde geldiği söylenmektedir (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 388). İbnü'l-Ezrak ve İbn Şeddâd ayrıca Sibte İbnü'l-Cevzî'nin geçtiği iki farklı rivayetin de doğru olduğu düşünülmelidir. Zira ikisi de söylediklerini detaylandırmaktadırlar. İlk bakışta savaş devam ederken taraflardan biri olan Mervânî hükümdarının Selçuklu başkentine gitmiş olması mantıklı gelmemektedir. Fakat Sibte ve İbn Şeddâd'ın verdiği detaylar bizi bu ziyaretin gerçekleşmiş olduğuna zorlamaktadır.¹⁰

İbnü'l-Ezrak, Artuk b. Eksüb'ün Fahrüddeve'ye yardıma gelmesinden sonra Nâsırüddeve'nin adamlarının Sultan Melikşah'tan ricada bulduklarını ve Melikşah'ın Nâsırüddeve'ye “*Memleketi paylaşalım. Evin Meyyâfârikîn'de olduğu için orası ve Âmid senin olsun. Âmid'e karşılık Cezîre'yi bize ver ve memleketin diğer yerlerini aramızda bölüselim. İstedığın yeri alman şartı ile memleketi aramızda paylaşalım.*” diye haber göndermiştir. Nâsırüddeve ise bu durumu veziri Tabip Ebu Salim'e sormuş, Ebu Salim memleketin durumunun iyi olduğunu, kuşatmaya 10 sene daha dayanabileceklerini, Karvâş ile Nasrüddeve arasında ihtilaf nedeni olan ve Selçukluların istediği Barin'i vermemesini, mutlaka bir yer verilecekse Nusaybin'e inen Hirman Çayı'nın verilmesini tavsiye etmiştir. Nâsırüddeve, bu haberi alınca evini teslim etmeyeceğini ve memleketinden ayrılmayacağını Melikşah'a iletmiştir. İbnü'l-Ezrak, bu karara neden olan Ebu Salim için “*Ömrüme yemin olsun ki akıl hocası ve devlet yöneticisi Ebu Salim olan hükümdarın devleti yıkılacağına ve ailesinin dağılacağına hiç şüphe yoktur.*” ifadelerini kullanmaktadır (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 384; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 210-211, 1990, 191-192; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19:349).

6. Âmid'in Teslim Olması

Bazı tarihçiler Mervânî şehirlerinden ilk olarak teslim olanın Âmid olduğunu söylemektedirler (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 385; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 211, 1990, 192). Ancak Sibte İbnü'l-Cevzî, Ahlat'ın Zilhicce 476'da (Nisan-Mayıs 1084) Fahrüddeve tarafından alındığını yazmıştır (Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19:377). İbnü'l-Cevzî ise 493 (1099-1100) yılında Ahlat halkının Mervânîlerin zülmünden dolayı Selçuklu komutanlarından Sökmen el-Kutubî'ye sığınıp şehri ona teslim ettiklerini söylemektedir (Ebü'l-Fida, t.y.: 212). Ahlat'ın 1100 yılı gibi geç bir tarihe kadar Mervânî Devleti'nin yıkılmasından sonra da ellerinde olması zayıf bir ihtimal gibi görünmektedir. O yüzden

¹⁰ Ripper, Tarih yazarlarının elçileri hükümdarın gibi anlattıklarından yola çıkarak İsfahan'a Nâsırüddeve'nin gitmediğine inanmaktadır (Ripper, 2012: 280).

Fahrüddeve'nin Diyâr-ı Bekr'e girdiği ilk zamanlarda Âmid fethinden önce alındığını kabul etmek daha makul görünmektedir. İbnü'l-Ezrak'ın ifadelerinden de Siirt'in erken tarihte yani harekâtın başladığı ilk tarih olduğu söylenen 476 veya sonrasında alındığını anlıyoruz. Fahrüddeve ile Nâsirüddeve-Şerefüddeve arasında vuku bulan hadiseden sonra Fahrüddeve'nin Siirt'e gittiği ve kışı orada geçirdiği kaydedilmiştir. Bu da Siirt'in Âmid alınmadan önce Fahrüddeve'nin elinde olduğunu göstermektedir. Sonuç itibariyle Ahlat ve Siirt'in Âmid'den önce ele geçirildiği söylenebilir.¹¹ İbnü'l-Ezrak, Fahrüddeve'nin Meyyâfârikîn kuşatmasını kaldırarak yanındaki birçok askerle 478 yılının teşrin ayına (1086 yılı başlarında) kadar Meyyâfârikîn'i kuşatığını, kış gelince de İs'ird'e (Siirt) gittiğini ve 13 Zilkade 478 (2 Mart 1086) tarihine kadar orada kaldığını yazmıştır. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 209).

Selçukluların gönderdiği ilk iki ordu Diyâr-ı Bekr şehirlerinin mukavemetini kırarak kabiliyette değildi. Gönderilen takviyelerin ardından Selçuklu kuşatmasına boyun eğen ilk şehir Âmid olmuştur. Şehrin Nisan-Mayıs ve Haziran 1085 aralığında düştüğü konusunda farklı tarihler verilmektedir. Bazı tarihçiler Zâimüddeve'nin 478 yılının Safer ayının başında Çarşamba günü (Mayıs-Haziran 1085) kenti ele geçirdini aktarmaktadır. (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 385; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 211, 1990, 192; İbnü'l-Verdî, 1996, 1: 370; Yusuf, 1972, 296). İbnü'l-Esîr, Âmid'in Muharrem 478'de (Nisan-Mayıs 1085) teslim olduğunu söyleyerek konu hakkında detaylı bilgi vermektedir. Sibte İbnü'l-Cevzî ise Âmid'in 3 Safer 478 (31 Mayıs 1085) tarihinde teslim olduğunu söylemektedir. Fahrüddeve İbn Cehîr, oğlu Zaimürrüesa Ebü'l-Kasım'ı el-Mukaddemü's-Salar adıyla bilinen Cenâhüddeve ile beraber Âmid'e göndermişti. Âmid'i teslim olmaya zorlamak için bağ ve bostanlarını tahrip etmeye başladılar. Zira Âmid'in etafındaki surlar bu şehrin alınmasını mümkün kılmıyordu. Halk yiyecek kaynaklarından mahrum kalarak zor duruma düştü ancak yine de direnmeye devam etti. Öyle ki bir mekuk buğdayın fiyatı bir dinar oldu. Hristiyan tüccarlar kıtlık anında da mallarını daha fazlasına satmak istediler. Kentteki Mervânî naiblerinin çoğu da Hristiyanı ve bunlar halka zulmetmişlerdi. Bu durum Âmid'in düşmesine neden oldu. Zira surların üzerindeki askerlerin bir kısmı silahlarını bırakıp ihtiyaçlarını temin etmeye gidince Ebü'l-Hasan adında biri yanındakilerle birlikte Selçuklu hâkimiyetini ilan ederek Zaimürrüesa'ya kapıyı açtı. Şehir düştükten sonra Hristiyan naiplere tepkili olan halk uğradıkları haksızlık nedeniyle Hristiyanları öldürüp evlerini yağmalayarak onlardan intikam aldı. Sibte İbnü'l-Cevzî, Hristiyanlara karşı ayaklanmanın şehir düşmeden önce olduğunu söylemektedir. Halk, Hristiyanları öldürüp mallarını yağmalayınca Meyyâfârikîn veziri gibi Hristiyan olan Âmid valisi halkı tehdit edince kapılar açılmıştı. Zâimürrüesâ, Âmid'e girince halka iyilikle muamele etti. (Ebü'l-Fida, t.y. 2:196; Ez-Zehabi, 2003,10: 317; İbn Haldûn, 2000, 4: 417, 2000, 3: 587, 2000, 5: 8-9; İbnü'l-Esîr, 1987a, 8: 439-440, t.y. 10: 132; Mehmed Emin Zeki, 1948, 124-125; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 393). Tarihçilerin anlatıklarına göre Mervânîler kötü yöneticilerden dolayı Âmid'i kaybetmişlerdir. Âmid'in kaybedilmesi, diğer şehirlerin de teslim olmasında etkili olmuştur.

7. Meyyâfârikîn'in Teslim Olması

Sa'düddeve Gevherâyîn¹² komutasında gönderilen ordu üçüncü ordudur. Bu ordu ile Mervânî ülkesindeki Selçuklu askerlerinin sayısı iyice çoğalmış ve kuşatma oldukça şiddetlenmiştir¹³ (İbnü'l-Ezrak, 1959a: 211; 1990, 192). Onunla beraber İbn Mezyed ve Ebu Ferrâs b. Verrâm'ın da yardıma gitmesi istenmiştir (Ed-Devâdârî, 1961, 6: 408-409; İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 384; İbnü'l-Adîm, 1996, 211-212; İbnü'l-Esîr, 1987a, 8: 433; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 346, 377). Âmid'in teslim olması elbette ki psikolojik olarak Mervânîlerin moralini bozmuştur. Ayrıca Âmid'in düşmesinden sonra

¹¹ İbnü'l-Ezrak'ın verdiği tarihler ve gelişen olayların sıralaması diğer tarihçilerin bilgileri ile çelişmektedir. Ona göre ilk gelişinde Fahrüddeve'nin yanında birçok asker vardı ve 478 yılının teşrin ayına (1086 yılı başlarında) kadar orada kaldı. Kış gelince de İs'ird'e (Siirt) gitti ve 13 Zilkade 478 (2 Mart 1086) tarihine kadar orada kaldı (İbnü'l-Ezrak, 1959: 209).

¹² İlgili kaynaklarda Küherânî, Kaübârî, Kühebârî, Küheyârî şeklinde yazılmış fakat doğrusunun Gevherâyîn olduğunu düşünmekteyiz.

¹³ Sibte, bu hadisenin Fahrüddeve'nin görevlendirildiği ilk zamanlarda yaşandığını, Gevherâyîn'in Fahrüddeve'ye tabi olmadığını söylemektedir. Bu aşamadan sonra İbn Mezyed ve Ebu Ferrâs b. Verrâm yardıma gönderilmiştir. Müslim b. Kureyş, bunu duyunca Mervânîlerin yardımına koşmuş ve Sultan Melikşah'a "Bunlar bizim düşmanımız. Memleketimize her girdiklerinde fine çıkarmaktadırlar. İbn Mervân, itaat etmekte ve kendisinden istenilen malı vermektedir." diye mektup yazmıştır (Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19:377).

Meyyâfârikîn'in üzerindeki yük daha da artmıştır. Gevherâyîn'in emrindeki okçuların yoğun bir şekilde ok atmaları nedeniyle Mervânî askerleri surların üzerinde görünemiyorlardı. Rabad Kapısı'nın burcu yıkılınca da şehir teslim oldu. İbn Cehîr, 6 Cemaziyülevvel 478 (30 Ağustos 1085) tarihinde şehre girdi.¹⁴ İbnü'l-Ezrak, bazı rivayetlere göre İbn Cehîr'in 479 (1086-1087) yılında şehre girdiğini aktardıktan sonra ilk rivayetin yani 478 yılının doğru olduğunu söylemektedir. Mervânî hazine ve paralarına el konularak Vezir Ebu Salim tutuklandı. Meyyâfârikîn'in düşmesinden sonra diğer kaleler de teslim oldu. (İbnü'l-Ezrak, 1959a: 212, 1990, 193). İbnü'l-Ezrak'ın anlatımına göre Mervânî hükümdarı Nâsîrüddevle kuşatmanın ilk başladığı andan itibaren Meyyâfârikîn'de değil Cizre'dedir. Meyyâfârikîn'nin düşmesinden sonra da sadece Ebu Salim'in tutuklandığına değinilmesi, Nâsîrüddevle'nin o sırada Meyyâfârikîn'de olmadığını göstermektedir.

Meyyâfârikîn'e gönderilen askerlerin başında Selçukluların ünlü komutanları vardı. Artuk b. Eksüb, Gevherâyîn ve Çubuk gibi komutanların isimleri kaynaklarda geçmektedir. Başkent in alınmasından sonra Selçuklu askerleri geri dönerken, Çubuk 300 askerle güvenliği sağlamakla görevlendirilmiştir. Daha sonra da İbn Cehîr, Hart Birt olarak bilinen Hısn-ı Ziyad kalesini Çubuk'a vermiştir. (İbn Şeddâd, 1991: 385; İbnü'l-Ezrak, 1959a: 212; 1990: 193). Sultan Melikşah'ın ilk olarak Fahrüddevle İbn Cehîr komutasında gönderdiği orduyu iki kere takviye etmesi, kuşatma sürerken isteklerini önceleyerek Nâsîrüddevle'ye ülkeyi bölüşmeyi teklif etmesi Mervânîlerin bu kuşatmaya iyi dayandıklarını göstermektedir.

İbnü'l-Ezrak'ın Mervânîlerin yıkılışı hakkında verdiği tarihler birbirini tutmamaktadır. Bir yerde 478 iki yerde de 479 yılını Mervânîlerin yıkıldığı tarih olarak vermektedir. Hatta Ebu Ali b. Mervân'nın 380 yılında devlete egemen olduğunu, devletin 479 yılında yıkıldığını ancak Nâsîrüddevle'nin ikinci hükümdarlığı da hesaplandığında hicri olarak yüz yıl hüküm sürdüklerini hesaplamıştır. (İbnü'l-Ezrak, 1959a: 248; 1990: 217).

İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiler İbnü'l-Ezrak'tan biraz farklıdır. Ona göre Meyyâfârikîn 6 Cemaziyüahir 478'de (29 Eylül 1085) alınmıştır. Şehir kuşatmada iken Sa'düddevle Gevherayîn de askerleriyle yardıma gitmiş ve savaş kızışmıştı. Surların bazı yerleri yıkılınca Meyyâfârikîn halkı Melikşah'ın hâkimiyetini ilan ederek şehri teslim etmişlerdi. İbn Cehîr, Mervânîlere ait ne varsa hepsini oğlu Zaimürrüesa ile Sultan Melikşah'a göndermişti. (Ez-Zehebî, 2003, 10: 317; İbn Kesîr, 1987, 16:90; İbnü'l-Cevzî, 1992, 16: 240; İbnü'l-Esîr, 1987a, 8: 440, t.y. 10: 133; İbnü'l-Verdî, 1996, 2:5). Sibî İbnü'l-Cevzî, Nâsîrüddevle İsfahân'da iken Fahrüddevle'den Meyyâfârikîn ehlinin teslim olmak istediği mektubunun geldiğini söylemektedir. Meyyâfârikîn'in teslim olma tarihini ise 16 Cemaziyülevvel 478 (9 Eylül 1085) olarak zapt etmektedir. Ona göre Hacib Tintâk (طنطاق) şıhne ile birlikte bu bölgede idi. Meyyâfârikîn ehlinde rüşvet almaya meyletmiş, İbn Cehîr buna engel olmuştur. Sa'düddevle Gevherayîn (Kûherânî yazılmış) ile haberleşerek onunla bir araya gelmiş, üç gün sonra şehir alınmıştır (Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013: 394). İbn Hallikan, Meyyâfârikîn'in Amid'den üç ay sonra alındığını söylemektedir, ancak verdiği tarih 477'dir (İbn Hallikan, 1977, 5: 127).

Daha önceden Ahlat ve Siirt'in ilk ele geçirilen yerler olduğundan bahsetmiştik. Sibî İbnü'l-Cevzî 477 yılını anlattığı bölümde Meyyâfârikîn'in alınmasından önce dört kalenin ele geçirildiğini söylemekte ancak isimlerini vermemektedir (Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013: 388). Son olarak ele geçirilen şehir ise Cezîretü İbn Ömer'dir. Mervânîlerin en önemli kentlerinden olan Cezîretü İbn Ömer yine 478 yılında Fahrüddevle tarafından gönderilen ordu ile kuşatılmıştır. Bu kentin seçkin ailelerinden olan ve Benu Vehbân olarak bilinen ailenin içeriden verdiği yardım ile şehir düşmüştür. Benu Vehbân, merdivenle tırmanarak varılan ve tek kişinin geçebildiği küçük bir kapıyı kırıp askerleri içeri almıştır. Fahrüddevle, şehre hâkim olup Mervânî Devleti'ni yıkmıştır (İbn Kesîr, 1987, 16:93; İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 384; İbnü'l-Esîr, 1987a, 8: 440, t.y. 10: 135; İbnü'l-Verdî, 1996, 1: 370).

8. Nâsîrüddevle'nin Harbe'ye Gönderilmesi

Mervânî şehirleri art arda ele geçirilirken Nâsîrüddevle'nin bu sırada nerede olduğu konusunda bir kayda rastlanmamaktadır. Bu durum yukarıda değinildiği gibi zor bir ihtimal olarak düşündüğümüz Nâsîrüddevle'nin o esnada İsfahan'da olma ihtimalini güçlendirmektedir. İbnü'l-

¹⁴ İbn Şeddâd, 477 olarak yazmıştır (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 385).

Ezrak, böyle bir şey söylememesine rağmen, kayda geçtiği bilgilerden buna kapı aralamaktadır. Ona göre Mervânî başkenti ve şehirleri düştüğü haberini alan Nâsırüddeve çok kötü bir duruma düşmüştü. İbnü'l-Ezrak'ın ifadelerine göre Nâsırüddeve'nin aklı başından gitmiş, Sultan Melikşah ve emirlere muhalefet etmiş ve çocuklarda rastlanmayan şekilde davranışlar sergilemiştir. Nâsırüddeve, arkadaşları dâhil hiç kimsenin sözünü dinlememiştir. Sultan Melikşah ona "Memleketine karşılık ne istersen veririm." diye haber gönderince o "Göğsüme saplanıp sırtımdan çıkacak bir mızrak (harbe) isterim." cevabını vermişti. Sultan Melikşah'ın yanındakiler Bağdat'ın kuzeyinde bulunan ve yıllık geliri 30 bin dinar olan Harbe Köyü'nü istediğini söylemişlerdi. Nâsırüddeve, Harbe'ye gönderilerek Melikşah'ın vefatına kadar burada kalmıştır (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 385; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 213-214, 1990, 194; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 427). İbnü'l-Ezrak'ın bu anlatımında Nâsırüddeve ile Melikşah'ın bir araya geldikleri anlaşılmaktadır. Bu da Sibte İbnü'l-Cevzî'nin aktardığı ve Nâsırüddeve'nin İsfahân'da olduğunu söylediği bilginin doğruluk derecesini arttırmaktadır.

9. Mervânî Hazinelerinin Durumu

Mervânî saltanatı sona erdikten sonra Fahrüddeve İbn Cehîr, Meyyâfârikîn'e oğlu Zâimürrüesâ ise Âmid'de oturdu. Mervânîlerin hazinelerini bilen Vezir Ebu Tahir el-Enbârî serbest bırakılmıştı. İbn Cehîr ve dostları Mervânî hazinelerinin bir kısmını Sultan Melikşah'tan gizlice kendilerine saklamayı düşünüyorlardı. Bu nedenle de Mervânî hazinelerini bilen ve Melikşah'a bunu iletebilecek olan Mervânîlerin eski veziri Ebu Tahir'in öldürülmesini istediler. Fahrüddeve'nin bu iş için görevlendirdiği Hasankeyf valisi Yakut ve İbnü'l-Ezrak'ın dedesi Ebü'l-Hasan Ali b. Ezrak onu öldürme yerine saklamayı tercih ettiler. Fahrüddeve, Mervânîlerin Meyyâfârikîn'deki mal ve hazinelerine el koydu. Ele geçirdiği hazinelerin bir kısmını İsfahan'a gönderilmek üzere Abbasi halifesinin veziri olan oğlu Amidüddeve'ye gönderdi. Anlaşıldığına göre bu hazinler birkaç sefer Dicle Nehri yoluyla Bağdat'a gönderilmiştir. İbnü'l-Ezrak, bu bilgileri bizzat dedesinden almıştır (İbnü'l-Ezrak, 1959a: 214-220; 1990: 195-197, 199).

İbnü'l-Ezrak'ın dedesi Ali ile Fahrüddeve İbn Cehîr arasında geçen konuşmada bu hazinelerin Mervânîlerin yıkılışına neden olduğu ifade edilmiştir. Fahrüddeve, Ali b. Ezrak ile hazineleri gönderirken bunu söylemiştir. Ali b. Ezrak, bunun nasıl olduğunu sorunca Fahrüddeve "Alparslan, Nasrüddeve'nin ölümünden sonra bıraktığı çok kıymetli bir kılıç ve tespihi istemiş ve Nizâmüddîn bunları görmediğine yemin ederek ona başka bir tespih, kılıç ve hediyeler göndermişti. Nizâmüddîn'in ölümünden sonra da Melikşah, Nâsırüddeve'den bu kılıç ve tespihi istemişti. Nâsırüddeve, bunları görmediğine yemin ederek Sultan'a bir altın değerinde bile bir şey göndermedi. Elçinin dönüşünde Nizâmülmülk'ün yanındaydım ve fırsat bularak abartılı sözler sarfettim. Bunun üzerine bir ordu hazırlandı ve ben de buraya geldim." demiştir (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 386, 388; İbnü'l-Ezrak, 1959, 214-220, 1990, 195-197). Mervânîlerin yıkılma nedenlerinden biri de Nâsırüddeve'nin daha önceki hükümdarlar gibi Selçuklulara cömert davranmamasıdır.

İbnü'l-Ezrak, bu hazinelerin içeriğinden bazılarını yazmıştır. Yükün hafif olduğu bir defasında İbnü'l-Ezrak, çok değerli bazı eşyaların dışında Vezir Ebu Salim'den de aldığı paraların meblağını iki milyon altın¹⁵ olarak belirtmiştir. Bazı kimselerin yanına emaneten bırakılmış cevherler, yakutlar, altın ve gümüş kaplar, alet ve edevatlar ile değerli eşyalar bunun dışındaydı (İbnü'l-Ezrak, 1959a: 219; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013: 427). İbnü'l-Ezrak'ın dedesinin defalarca bu hazineleri taşımış olması bu hazinelerin büyük miktarda olduğunu göstermektedir. Bu hazinelerin en önemli kısmı ise Mervânî başkentini düşmesinden sonra Fahrüddeve'nin oğlu Zâimürrüesâ ile gönderilmiş olmalıdır. Zâimürrüesâ Ebü'l-Kasım b. Fahrüddeve, Ramazan 478'de (1085'in sonu veya 1086'nın başı) babasının el geçirdiği Mervânî hazinelerini Bağdat'a götürmüş ve Şevval ayında da İsfahân'a gitmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987a, 8: 440; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 394). 479 yılında da Fahrüddeve'nin bizzat kendisi İsfahân'a gitmiş ve yanında birçok mal götürmüştür. (Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19:406). Fahrüddeve'nin Selçukluları ikna gerekçelerinden biri bu hazinelerdi ve onlara bunu ıspat etmişti. Mervânî hazineleri, sadece Mervânî saltanatını değil Fahrüddeve b. Cehîr'in valiliğini de bitirecekti. Fahrüddeve, daha sonradan Mervânî hazinelerini zimmetine geçirdiği suçlamasıyla görevinden azledilmiştir (İbnü'l-Ezrak, 1990: 199).

¹⁵ Abdurrahkib Yusuf, kap kakak, altın ve gümüş alet ile mücevherlerin dışında bu miktarın 4 milyon olduğunu söylemektedir (Yusuf, 1972, 1: 311).

10. Diyâr-ı Bekr'de 478 ile 485 Arasında Selçuklu Valileri Dönemi

1085 ile 1092 yılları arasında Mervânî Devleti yıkılmış ve Diyâr-ı Bekr Selçuklu valileri tarafından yönetilmiştir. Fahrüddeve b. Cehîr, Mervânî memleketine egemen olduktan sonra halka iyi davrandı. Geçimlerini sağlamaları için onlara yardım etti ve üzerlerindeki yükü hafifletti. (İbnü'l-Ezrak, 1990, s. 196) Onun Diyâr-ı Bekr valiliği iki yıl sürdü. İlk başta sultana başkaldırmaya yeltendi ve yanında olacaklarına dair şehir halkına yemin ettirdi. Fakat bunun altından kalkamayacağını düşünerek vaz geçti. Bu kararı almasının bir başka nedeni de oğlu Amidüddeve'nin Abbasi halifesinin veziri olmasıydı. Mervânîlerin hazinelerinden çok miktarda parayı kendine aldığı suçlamasıyla Nizâmülmülk'ün gözünden düştü ve Melikşah tarafından azledildi. Yerine ise Fahrüddeve hakkında suçlamada bulunan Kıvamüddin Amidülmülk Ebu Ali el-Belhî görevlendirildi (Ez-Zehebî, 2003, 10: 317; İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 387, 389; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 219, 1990, 198; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 406, 427).

İbnü'l-Ezrak, Ebu Ali el-Belhî'nin 479 (1086-1087) veya 482 (1089-1090) yılında Diyâr-ı Bekr'e girdiğini söylemektedir. İyi bir bilgin olan Ebu Ali halka birçok hayırla muamele etti (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 89; İbnü'l-Ezrak, 1990, 199). Fahrüddeve'nin valiliğe tekrar atanması için, içinde İbnü'l-Ezrak'ın dedesinin de bulunduğu bir heyet Diyâr-ı Bekr'den Melikşah'ın huzuruna gitti. Şikâyetleri üzerine Ebu Ali el-Belhî'nin yerine Mervânîlerin eski veziri Ebu Tahir Enbârî'nin Diyâr-ı Bekr valiliğine atanması kararlaştırıldı (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 389; İbnü'l-Ezrak, 1990, 201). Fakat yine İbn Cehîr ailesi Selçukluların nezdindeki nüfuzlarını kullanarak bu atamanın gerçekleşmesinin önüne geçtiler. Fahrüddeve İbn Cehîr'in oğlu Amidüddeve, 16 Zilkade 482 (20 Ocak 1090) tarihinde üç yıllığına bir milyon altın karşılığında Diyâr-ı Bekr'i aldı. Amidüddeve, böylelikle babası İbn Cehîr gibi Mervânîlerin servetine konmuş oldu (İbnü'l-Ezrak, 1990, 202; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 423). Amidüddeve, 484 (1091-1092) yılının sonuna kadar bu görevi sürdürdü. Ardından Melikşah onu yanına çağırdı. Meyyâfârikîn'den ayrıldığında kardeşi el-Kâfi Ebü'l-Berekât b. Cehîr'i bıraktı. Ramazan 485 (Ekim-Kasım 1092) yılına kadar bu görevi sürdürdü ve o da Melikşah tarafından çağırıldı. Ebü'l-Berekât, gidince yerine Diyâr-ı Bekr'i yönetmek üzere oğlu Ebü'l-Hasan'ı bıraktı. Ebü'l-Berekât, Musul'a vardığında Melikşah'ın öldüğü haberini aldı (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 393; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 228-229, 1990, 204).

11. Nâsırüddeve'nin İkinci Dönemi

Melikşah'ın ölüm haberi ve Melikşah'ın oğulları ile kardeşi arasında baş gösteren taht mücadelesi Meyyâfârikîn'de kargaşa çıkmasına neden oldu. Meyyâfârikîn karışınca şehrin yöneticisi olan İbn Cehîr'in torunu Ebü'l-Hasan b. Kafî, sarayı terk etmek zorunda kaldı. Meyyâfârikîn halkı, şehrin kaderini kimin eline bırakma konusunda anlaşamıyordu. Nihayet Sultan Berkyaruk b. Melikşah'a mektup yazarak bağlılıklarını bildirdiler fakat bekledikleri karşılığı göremediler. Meyyâfârikîn'in idaresini de Şeyh Ebu Salim Yahya b. Hasan b. Mihver'e teslim ettiler. Bir süre bu şekilde Berkyaruk ve vekilini bekleyen Meyyâfârikîn halkı ümitsiz kalınca Nâsırüddeve Mansur'u çağırıp şehri ona teslim etmeye karar verdi (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 395; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 230-232, 1990, 205-206).

Mervânî Devleti'nin yıkılmasından sonra Nâsırüddeve Irak'ta bulunan Harbe'ye yerleştirilmişti ve Melikşah'ın öldüğü esnada halen orada kalıyordu. Her ne kadar bazı kimseler Nâsırüddeve'nin Meyyâfârikîn'e gelmesini istemişlerse de bazıları da Nâsırüddeve'nin kötü yönetimi nedeniyle Mervânîlerin tekrar egemen olmasını istemiyordu. Melikşah'ın idaresindeki İbn Cehîr, adalet, iyilik, saygı ve hakka riayet gibi konularda halkı memnun etmişti. Fakat Meyyâfârikîn'de öğrencilerini, esnafın bir kısmını, gençleri, cahilleri ve ayak takımını etrafında toplayan şair ve edebiyatçı olan İbn Esed, sahip olduğu insan kaynağı ile şehrin kaderini belirleyecek güce sahipti. İbn Esed, emrindekilerle beraber şehri kontrol ederek güvenliğini sağlıyordu (İbnü'l-Ezrak, 1959a: 232-233; 1990: 206-207).

Meyyâfârikîn'in ileri gelenleri ise Melikşah'ın varisleri arasındaki mücadeleyi takip ediyor ve ona göre tavır alıyorlardı. Tacüddeve Tutuş b. Alparslan, kardeşinin ölümünden sonra Rakka, Habur ve Rahbe'yi alarak Nusaybin'e vardı. 2 Rebiülevvel 486'da (2 Nisan 1093) yapılan savaşta içinde Nâsırüddeve'nin amcası Hüseyin b. Nâsırüddeve'nin de bulunduğu Ukaylî-Mervânî ittifakını yendi. Sanki yıllar önce Âmid önünde vuku bulan hadise tekrar yaşanıyor. Onbinlerce kişi öldürülmüş, Arapların kadın, mal ve çocukları esir edilmişti. O kadar ganimet elde edilmişti ki her şey çok düşük

fiyata satılıyordu. İçinde Şerefüddeve İbrahim b. Kureyş ve Nâsirüddeve'nin amcası Hüseyin b. Nasrüddeve'nin olduğu 20 emir öldürülmüştü. Mervânî-Ukaylî eski ittifakı yıllar sonra tekrar Selçuklulara karşı koymuştu. Yine bu kıyımı hisseden Ukaylîler oldu. Nusaybin'i kuşatıp alan Tutuş, burada büyük bir kıyım gerçekleştirerek şehri yağmaladı.¹⁶ Bu kaderi yaşamak istemeyen Meyyâfârikîn'in ileri gelenleri olan Kadı Ebu Bekir b. Sadaka, Şeyh Ebu Salim b. Mihver, İbn Zeydân, İbn Müsa'id, İbn Belek ve başkalarından oluşan bir heyeti Tacüddeve Tutuş'a gönderdiler ve Şeyh Ebü'l-Hasan Ali b. Mihver'i babasının yerine saraya yerleştirip şehrin anahtarlarını ona teslim ettiler.¹⁷ Bu heyet, Tacüddeve Tutuş ile görüşüp şehri ona teslim etmek istediklerini söylemiş ve ondan ilgi görmüşlerdir. Tutuş, bu heyet ile beraber Meyyâfârikîn'e gitmeyi kararlaştırmıştır. Bu sırada Nâsirüddeve Harbe'den Cezîre'ye gelmiş ve oraya hâkim olmuştu. Bir grup Meyyâfârikînli Nâsirüddeve'ye mektup yazarak onu şehre davet etmişlerdi. Meyyâfârikîn'deki durumu haber alınca Şeyh Ebu Nasr b. Esed'e haber göndererek şehri kendisine teslim ettiği takdirde ona iyilik yapacağını bildirdi. Bunun üzerine İbn Esed, onu şehre davet etti. O esnada şehrin ileri gelenleri Nusaybin'deydi. Nâsirüddeve, 486 (1093-1094) yılı başlarında Meyyâfârikîn'e gelerek şehri teslim aldı ve Mervânî Devleti'ni yeniden kurdu (İbn Kalanisi, 1908, 123; İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 395; İbnü'l-Ezrak, 1990, 207-208; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 456-457; Yusuf, 1972, 1:319, 1972, 1: 233).

Nâsirüddeve, İbn Esed'e Muhyüddeve unvanını vererek onu vezir olarak atadı. Şehri teslim alan Şeyh Ebü'l-Hasan Ali b. Mihver ise Burcu'l-Melik denilen yönetim merkezinden Nâsirüddeve'nin huzuruna geldi ve ona bağlılığını bildirdi. Nusaybin'e gönderilen heyeti geri getirmek için Âmid'e oradan da Nusaybin'e doğru yola koyuldu. Fakat henüz Âmid'e vardığında Tutuş Âmid'e geldi ve şehri teslim aldı. Âmid'de birkaç gün kalan Tutuş, Meyyâfârikîn'e gitti ve Bakusi Tepesi'ne karargâh kurdu. Beraberindeki askerler şehre doğru giderken Tutuş, Meyyâfârikînli'lere haber gönderip Nusaybin halkının başına gelenleri onlara hatırlattı ve teslim olmalarını istedi. Korkmuş olan Meyyâfârikînli'lere tepeden inip Ali b. Vehb Burcu'na gelen Tutuş'u görünce şehrin kapılarını ona açtılar. Rebiülevvel 486'da (Nisan 1093) Meyyâfârikîn düşmüş oldu. Nâsirüddeve, Babü'l-Hüvve'den (باب الهوة) çıkıp Tutuş'un veziri Ebü'n-Necm'in karargâhına gidip ona sığındı. Nâsirüddeve'nin ikinci hükümdarlığı beş ay sürmüştü. Nusaybin'de birçok kişiyi öldüren Tutuş, Meyyâfârikîn halkına büyük iyilikler yaptı (İbn Şeddâd, 1991, 395, 396, 398; İbnü'l-Adîm, t.y. 5: 2298, 2031, 2302; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 235-237, 1990, 207-210; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 457). Tarihçiler ikinci saltanatının 486 yılı başı yani Muharrem ayında olduğu konusunda mutabıktırlar (En-Nüveyrî, 2004, 27: 67; İbn Kalanisi, 1908, 123; İbnü'l-Ezrak, 1990, 208; İbnü'l-Fuvâtî, 1416, 5: 58). Fakat onun ne zaman Tutuş'a teslim olduğu konusunda iki farklı tarihe rastlanmaktadır. İbnü'l-Ezrak ve onu kaynak alan tarihçiler Rebiülevvel 486 (Nisan 1093) olarak tarih verirken (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 397; İbnü'l-Ezrak, 1990, 209). İbnü'l-Esîr, Rebiülahir 486'da Meyyâfârikîn'in teslim olduğunu zapt etmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987a, 8: 489, t.y. 10: 190). Bu durumda Nâsirüddeve'nin ikinci hükümdarlık dönemi beş ay değil de üç ay sürmüştür. Sibte İbnü'l-Cevzî ise bu hadiselerin 487 yılında yaşandığını yazmıştır (Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 457). Fakat yukarıda verildiği gibi İbn Kalanisi başta olmak üzere diğer tarihçilerin verdikleri tarihlendirme ve detaylı bilgiler, olayların 486 yılı başında vuku bulup üç ay sonra son bulduğuna ikna ettirmektedir. Bu hadiseden sonra Mervânî iktidarı tamamen son bulmuş ve toprakları Selçukluların eline geçmiştir.

Şehrin alınmasından sonra Mervânî veziri İbn Esed'in ilginç bir kurtuluş hikâyesi anlatılmaktadır. Buna göre yıllar önce Şair Gassanî, İbn Mervân'ın yanına geldiğinde adet üzere üç gün misafir edilmişti. Üç gün sonrasında Gassanî, İbn Mervân'ın huzuruna çıkmış ve bir şiir yazmadığı için İbn Esed'in şiirine ismini ekleyerek okumuştur. İbn Mervân'ın bunu bileceği korkusuyla da İbn Esed'e haber göndererek bu şiirin kendisine ait olmadığını söylemesini istemişti. İbn Esed de İbn Mervân'ın elçilerine bu şiirden haberi olmadığını söylemiş ve Gassanî'ye ikram edilmişti. Sultan Melikşah öldükten sonra İbn Esed, Meyyâfârikîn'e hâkim olmuş ve Sultan Melikşah adına hutbe okutulmamıştı. Meyyâfârikîn alındıktan sonra İbn Esed tutuklanmış ve hakkında ölüm emri verilmişti. Bu esnada Gassanî ona şefaet edip onu kurtarmıştı. Gassanî, onu tanımadığını söyleyen İbn Esed'e yaptığı iyiliği hatırlatmıştı (Es-Safedî, 2000: 308-309).

¹⁶ Abdurrahik Yusuf, İbrahim b. Kureyş'in Nusaybin ve Cezîre valisinin de Hüseyin b. Nasrüddeve olabileceği görüşündedir (Yusuf, 1972, 1: 320).

¹⁷ Abdurrahik Yusuf, bu heyette bulunan ve şehri Tutuş'a teslim etmek isteyen kişilerin halktan olmadığını, seçkin tabakadan kimseler olduklarını savunmaktadır (Yusuf, 1972, 1: 327).

Gassânî sayesinde kurtulan İbn Esed, bir yıl sonra 487'de (1094-1095) Harran'da Tutuş'un huzurunda şiir okumuş ve kim olduğu anlatılınca Tutuş'un emriyle orada öldürülmüştür (İbnü'l-Ezrak, 1990, s. 211; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 19: 460). Vezir Ebu Tahir el-Enbârî ise İbn Esed'in öldürülmesine kızarak Hetah'a ondan sonra da Harput'a gitmiş, ancak Tutuş peşini bırakmayarak onunla beraber kardeşi ve oğlunu öldürtmüştür (el-Hamevî, 1993, 3: 857-859; El-Kıffî, 1986, 1: 331; En-Nüveyrî, 2004, 27: 67; Es-Safedî, 2000, 11: 308; Es-Süyûtî, 1964, 1: 500; Ez-Zehebî, 1985, 2: 354, 1985, 2: 354; İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 400; İbn Tağriberdî, 1935, 5: 140; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 239-240, 1990, 211-213; İbnü'l-Fuvatî, 1416, 5: 58; Katip Çelebi, 1986, 2: 19; Muhammed Şakir El-Kütübî, t.y. 1: 321). Böylelikle her iki Mervânî veziri de Tutuş tarafından öldürülmüştür.

12. Nâsırüddevle Mansûr'un Ölümü

İbnü'l-Ezrak, Nâsırüddevle'nin ölüm tarihini 486 (1093-1094) olarak vermektedir. İbnü'l-Esîr ise vefat tarihini Muharrem 489 (Aralık-Ocak 1096) olarak kaydetmiştir. Tarihçiler Cezîre'de öldüğü konusunda mutabıktırlar. Cezîre'den kasıt Cezîretü İbn Ömer'dir. Cenazesi Âmid'e götürülmüş ve Amcası Amidülümme Said b. Nasrüddevle'nin kızı olan Sittünâs tarafından Dicle'ye bakan sarayın üst tarafında yaptırılan türbeye gömülmüştür. Sonradan vefat eden karısı Sittünâs ta aynı yerde defnedilmiştir (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 404; İbn Tağriberdî, 1935, 5: 157; İbnü'l-Ezrak, 1959a, 247, 1990, 216; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 478). Sibt İbnü'l-Cevzî ise onun 478 yılında vefat ettiğini söylemektedir (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 478). İbnü'l-Esîr'in ölüm tarihini Muharrem 489 (Aralık 1095-Ocak 1096) olarak verdikten sonra daha başka detayları serdetmesi, anlattıklarını daha inanılır kılmaktadır. Bu nedenle 489 yılında vefat ettiği iddiası daha kuvvetli bir ihtimal olarak görünmektedir. İbnü'l-Esîr, Çökürmüş'ün (Çokgörmüş) onu el-Cezîre'de yakaladığını ve bir Yahudi'nin yanına bıraktığını söylemektedir. Nâsırüddevle, bu evde ölünce eşi cenazesini alıp ailesinin mezarlığına defnetmiştir. Eşi, hacca gittikten sonra el-Beşneviyye aşiretinin yanına gitmiştir. Cezîretü İbn Ömer yakınında bulunan Fenek (Fınık) Kalesi'nde içinde bir manastırın bulunduğu bir arazi satın almış, oraya yerleşmiş ve orada ibadetle meşgul olmuştur. İbnü'l-Esîr, Mansûr'un cesur fakat çok cimri olduğunu, cimriliği ile ilgili garip hikâyeler anlatıldığını söylemektedir¹⁸ (İbnü'l-Esîr, 1987a, 9: 3-4, t.y. 10: 216). Fakat cimriliği ile meşhur olan kişi Abbasî halifesi Ebu Cafer Mansûr'dur (Bozkurt, 2003: 6). Daha önceden değinildiği üzere Nâsırüddevle'nin Selçuklularla arası iyi değildi ve İbnü'l-Ezrak'ın söylediği üzere onlara bir şey vermiyordu. İsfahan'a gittiğinde de yanında para ve hediye götürmemiş ve faizle para almamıştı. İbnü'l-Esîr'den çok önce yaşamış olan İbnü'l-Ezrak, Mervânîlerin bekası bağlamında bunu değerlendirmiş ve Nâsırüddevle'yi cimri olarak nitelmemiştir. Tahminimize göre İbnü'l-Esîr iki Mansûr'u birbirine karıştırmıştır (Abdulgani Efendi, 1999, 31-32, 2004, 33; İbnü'l-Ezrak, 1990, 189; Şeref Han, 1971, 30-31).

13. Nâsırüddevle'nin Ölümünden Sonra Evlatlarının Durumu

Nâsırüddevle'nin Emir Tacüddevle Muhammed adında bir erkek çocuğu ve bir kızının dünyaya geldiğini, kızının Emir Ebu Nasr b. İbrahim b. Nasrüddevle ile evlendiğini belirtmiştik. Bunların Hüseyin adında bir oğlu olmuştur. Oğlu Tacüddevle ise Emir Behram b. Nizâmüddîn'in kızı Sitti Hatafe ile evlenmiş ve bu evlilikten çocukları olmamıştır. Başka bir evliliğinden bahsedilmediğine göre Tacüddevle'nin çocuğu olmamıştır. Tacüddevle, 502 (1108-1109) yılında Sökmen el-Kutubî'nin Meyyâfârikîn'i ele geçirmesiyle oraya gidip yerleşmiştir. Emir Sökmen ve Necmüddin İlgazi'nin valiliği süresince ve Said Hüsamüddin'in valiliğinin çoğunda Meyyâfârikîn'de kalmış ve 540 (1145-1146) yılında Erzen'e gitmiştir. Burada Vezir Yakutarıslan b. Şemsüddevle Doğanarlı el-Ahdeb'in hizmetine girmiştir. Öldüğünde yerine geçen kardeşi Emir Fahrüddin Devletşah b. Doğanarlı'ya hizmet etmiş ve ondan iyilik görmüştür. Birlikte Hemedan'a gittiklerinde Sultan Mesud'u ziyaret etmişlerdir. Sultan Mesud, Tacüddevle'ye saygı gösteriyordu. Devletşah, Sultan Mesud'un meclisinde ayakta dururken Tacüddevle oturuyordu. Tacüddevle 554 (1159-1160) yılında Erzen'de vefat etmiş ve Meyyâfârikîn'de karısının yanına defnedilmiştir. Karısı Sitti Hatafe de öncesinde Erzen'de vefat etmiş ve Meyyâfârikîn'e gömülmüştü (İbnü'l-Ezrak, 1959a: 248-251; 1990: 218).

¹⁸ Ed-Devâdârî, 489 yılında öldüğünü söylediği Nâsırüddevle'nin ismini Mansur b. Kayser (قيصر) b. Mervân olarak kaydetmiştir. Bilindiği üzere babası Nizâmüddîn Nasr'dır.

Oğullarından birisi İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn tarafından anılmakta ancak ismi verilmemektedir. Rivayetlere göre 1102'de Selçuklu komutanlarından Kırboğa¹⁹ Hoy'da öldükten sonra yerine Sungurca'yı halef olarak tayin etmişti. Sungurca askerleri ile birlikte Musul'a gidip orayı teslim almış, Kırboğa'nın Hısn-ı Keyfa naibi olan Musa'yı çağırıp şehri ona teslim etmesini istemiştir. Musa gelince bir süre sohbet eden taraflar tartışmış ve Sungurca kılıcını çekip Musa'nın başına vurmuştur. Musa'nın yanında olan eski Diyâr-ı Bekr emiri Mansur b. Mervan'ın oğlu da Sungurca'yı öldürmüştür. Musa, Musul'a girip Sungurca'nın adamlarının gönlünü alarak onun yerine geçmiştir (İbn Haldûn, 2000, 5: 35; İbnü'l-Esîr, 1987a, 9: 54, t.y. 10: 281). Metinde bahsedildiği üzere ismi anılmayan Mansûr b. Mervân'ın oğlunun Selçuklu komutanlarıyla beraber hareket ederek onlara hizmet ettiği görülmektedir. Aktarılan bu kayıttan sonra İbn Mansûr'un akıbeti hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

14. Ahmed b. Nizâmüddîn Döneminde Tanza ve Hetah'taki Mervânî Egemenliği

Hetah veya Hettah, günümüzde Diyarbakır'ın Silvan ve Hazro ilçeleri arasında dağlık bölgede bulunan ve Entak ismiyle anılan bir yerleşim yeridir.²⁰ Burası sarp bir arazide olduğu için ele geçirilmesi zor olan bir kale idi. Mervânî Devleti'nin yıkılmasının ardından Hetah'ta da Mervânî hâkimiyeti sona ermişti. Bölgenin İbn Cehîr tarafından ele geçirilmesinin ardından bu kale Mervânî ailesinden Nâsîrüddevle'nin en küçük amcası Emir Ahmed tarafından alınmıştır (İbnü'l-Ezrak, 1959a: 252-253; 1990: 219).

Ahmed b. Nizâmüddîn, Mervânî hâkimiyetinin sona ermesinden sonra cesareti ve yaptıkları ile kendinden söz ettirmiştir. İlk olarak I. Haçlı seferinde yapılan mücadelede üstlendiği etkin rol ve sonrasında Diyâr-ı Bekr'deki faaliyetleri nedeniyle kayıtlarda yer almıştır. Haçlılar Antakya'yı on aya yakın bir süre kuşatmış ve sonrasında almışlardı. Selçuklu sultanı da onların üzerine 100 bin kişilik bir ordu göndermişti (Abu'l-Farac, 1987, 2: 339-340).

İbnü'l-Ezrak, İbnü'l-Esîr ve İbnü'l-Adîm'in Ahmed'in Haçlılar ile ilgili anlatımları birbirini tamamlamaktadır. Haçlılar sefere çıkıp İstanbul'a gitmiş, ardından Anadolu'dan geçerek Antakya'ya varmışlardı. Şehrin valisi Yağısyan Antakya'yı dokuz ay muhafaza etmeyi başarmıştı. Ancak kale muhafızının ihanetini ardından şehir düşmüştü. İbnü'l-Esîr, Antakya'nın düştüğü tarihi Cemaziülevvel 491 (Nisan-Mayıs 1098) olarak vermektedir (İbnü'l-Esîr, t.y. 10: 229-230). Ahmed, Müslümanların oluşturduğu birlikte Selçuklu komutanı ve Musul valisi Kırboğa liderliğinde Antakya'ya gitmiştir. Haçlılar Antakya'yı işgal ettikten sonra on iki gün orada kalmış ve erzak sıkıntısı çekmişlerdi. Şehri terk etmek isteyen Haçlılar, Kırboğa'dan müsaade istemiş ancak Kırboğa onların isteğini kabul etmemişti (İbnü'l-Esîr, t.y. 10: 230). Selçukluların oluşturduğu ordu Antakya'da Haçlıların egemen olduğu civardaki kaleleri almaya çalıştı. Kırboğa, Antakya'daki kaleye hâkim olup Ahmed b. Mervan'ı buraya vali olarak atadı. Şehir dışında Haçlılarla yapılan mücadelede Kırboğa'nın emrindeki emirleri küstürmesi ve Hristiyanların gayretleri ile Müslümanlar yenildi (İbnü'l-Adîm, 1996, 1: 240; Kommena, 1996, 336). Haçlılar, aldıkları galibiyetten sonra kalede bulunan Ahmed b. Mervan ile anlaşarak ona ve yanındakilere eman verdiler. Ahmed, şehri 2 Şaban'da haçlılara teslim etti ve Antakya'da kaldı (El-Azimi, 1984, 359; İbn Kalanisi, 1908, ss. 135-136; İbnü'l-Adîm, 1996, 1: 241; İbnü'l-Esîr, t.y. 10: 231). İbnü'l-Ezrak ise cesur bir savaşçı olan Ahmed'in Musul'a gittiğini, Frenklerle (Haçlılarla) yaptığı savaştan sonra esir düştüğünü, burada evlendiğini, Muhammed adında bir oğlunun dünyaya geldiğini söylemiştir (İbnü'l-Ezrak, 1959a: 252-253; 1990: 219). İbnü'l-Esîr, bu olayın I. Haçlı seferi esnasında ve 491/1097-1098 yılında olduğunu söylemektedir (İbnü'l-Esîr, 1987a, 9: 15, t.y. 10: 230-231). İbnü'l-Adîm ise 6 Şaban tarihini vererek bu hadisenin Haziran 1098'de olduğunu ortaya koymaktadır (İbnü'l-Adîm, 1996, 1: 240-241). Ahmed, Frenklerin yanından döndükten sonra bir süre bazı emirlerin hizmetinde bulundu. Bir süre Tanza'ya hâkim oldu ve Hetah'ı ele geçirdikten sonra buraya yerleşti. Orada yaşamaya başladı ve çocukları oldu. Aradan uzun süre geçtikten sonra Antakya'daki oğlu Muhammed, babasının yanına geldi. Ahmed, ayrılırken eşine bir nişan vermişti. Oğlu büyüdükten sonra Ahmed'in eşi bu nişanı oğluna verdi ve babasının Diyâr-ı Bekr'de olduğunu söyledi. Hetah'a gelerek babasının yanına yerleşen Ahmed, burada evlenerek iki çocuk sahibi oldu. Babası ile araları açılınca kaleden

¹⁹ İbn Haldûn كرىوفا olarak kaydetmiştir. Kaynaklarda Kırboğa olarak geçmiş olsa da Kırboğa olarak okunmasının daha doğru olacağını düşünmekteyiz (Demirkent, 2002, 26: 562-563; İbn Haldûn, 2000, 5: 35).

²⁰ Kabakaya veya Oyuklu (Sine) Köyü olduğu söylenmektedir (Cevik, 2002, 154-158; Konyar, 1936, 2: 357-358).

çıkı ve kaybıldı. Bir daha kendisinden haber alınamadı. Emir Ahmed, 528 (1133-1134) yılına kadar Hetah'ta kaldı. Ava çıktığı bir gün oğlu İbrahim kalenin kapısını kapatarak onu dışarıda bıraktı. Babası da Said Hüsameddin'in yanına gitmek zorunda kaldı. 529 (1134-1135) yılında İbrahim'in kardeşi Emir İsa, kaleyi ondan aldı. Emir Ahmed, kalenin kendisine verilmesini istediye de oğlu bu isteğini kabul etmedi. Emir Ahmed, Hetah Kalesi'ni Said Hüsameddin Timurtaş b. İlğazi b. Artuk'a verdi. Said Hüsameddin, 530 (1135-1136) yılında Hetah'ı kuşattı ve bir süre sonra aldı. Böylelikle Emir Ahmed'in Hetah'ta kurduğu Mervânî hâkimiyeti de sona erdi. 532 (1137-1138) yılında Emir Ahmed vefat etti ve Meyyâfârikîn'deki Mervânî Türbesi'ne gömüldü (Baluken, 2008, 40; Chabot, 1905, 3: 264; İbn Kalanisi, 1908, 262; İbnü'l-Ezrak, 1959, 252-255, 1990, 219-221).

Mervânîlerin yıkılışından sonra Mervânî soyundan olup ta emirlikler kuran bazı kimselerden bahsedilmektedir. Bunlardan biri Erdelan Kürt Emirliği'nin kurucusu olan Baba Erdelan'dır (Mehmed Emin Zeki, 1998: 72; Şeref Han, 1971: 99; Yusuf, 1972: 337). Abdurrahik Yusuf, Meyyâfârikîn ve Kulp'ta iki beylik kurmuş olan Süleymanîlerin de Mervânî ailesinden olma ihtimallerinin mümkün olduğu kanaatindedir (Yusuf, 1972: 341). Mahmudiyan beylerinin soyu da Mervânî Devleti'nin sultanlarına dayandığı söylenmektedir. Karakoyunlu Kara Yusuf zamanında Mahmud Bey, Azerbaycan'da Aşut ve Hoşab nahiyesine hâkim olmuştur (Şeref Han, 1971: 335).

Bâd b. Dostık'ın soyu konusunda son zamanlarda bölgede tartışmalar yaşanmaktadır. Kulp ve Silvan (Meyyâfârikîn) sınırında büyük bir aşiret olan Badıkan Aşireti mensupları Bâd b. Dostık'ın soyundan olduklarını iddia etmektedirler. Hatta Badıkan Aşireti sınırları içerisinde bulunan bir mezarın Ebu Şüca Bad'a ait olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca Silvan ile Batman arasında bulunan ve Mala Badi olarak bilinen köprünün de Bâd tarafından yapılmış olduğu iddia edilmektedir. Bu köprünün üzerinde Artuklulara ait bir kitabe bulunmaktadır.

15. Nâsırüddevle'nin Mezarı ve Günümüze Ulaşan Kitabeleri

Bahsi geçtiği üzere birçok tarihçi 486 veya 489 yılında Cezîre'de vefat eden Nâsırüddevle'nin mezarının Âmid'e getirildiğini ve amcasının kızı Said'in kızı olan Sittünnâs tarafından Âmid'de Dicle'ye bakan sarayın üst tarafında yapılan türbeye gömüldüğünü söylemiştir. Aynı türbeye daha sonradan vefat eden eşi de gömülmüştür. Tarihçiler bu konuda hemfikir olup mezarın bulunduğu yer hakkında net bir yer belirlemektedirler (İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 404; İbn Tağriberdî, 1935, 5: 157; İbnü'l-Ezrak, 1959, 247, 1990, 216; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 19: 478). Bahsedilen yer olan Diyarbakır'ın merkez Sur ilçesindeki İçkale'de yanyana iki türbe bulunmaktadır. Bu türbeler Mervânî valisi İbn Dimne'nin yaptırdığı sarayın yanındadır. Türbeler sur duvarlarının üzerinde olup Dicle Nehri'ne bakmaktadır. Halk arasında bu türbe İnce Arap, Arap-İnci veya Bacı Kardeş Türbesi olarak bilinmektedir. Türbenin üzerinde Bakara Suresi'nin 126. "Ya Rabbi! İbrahim'in dediği üzere bu beldeyi emin kıl. Ehlerinden sana ve ahiret gününe inananları rızıklandır." ayeti yazılıdır.

Nâsırüddeve Mansûr ve eşi Sittünnâs b. Said'in Diyarbakır İçkale'deki Türbeleri

Âmid surları üzerinde de Nâsırüddeve'ye ait bir kitabe bulunmaktadır. Basri Konyar, bu kitabenin yerini “*Dağ Kapı'dan batıya gidildiğinde dördüncü burcun üzerindedir.*” diye tarif etmiştir (Konyar, 1936, 1:175). Burası Dağ Kapısı'ndan batı yönündeki üç katlı ve altı köşeli olan ikinci burçtur. Burcun sağ ve solundaki birkaç burç 1932'li yıllarda dinamitle yıktırılmıştır. Tek başına kaldığından bu burca halk arasında *Tek Beden Burcu* denir. Bu kitabe burcun doğu yönünde, siyah bazalt taşın üzerinde güzel bir kufi yazı ile yazılmıştır (Doru ve Hamidi, 2013: 14). Bu kitabe şu şekilde okunmuştur:

بِسْمِ اللَّهِ... مما امر بعلمه والاتفاق عليه من ماله الامير السيد الاجل المنصور سيف الاسلام علم الدين ناصر الدولة تاج الملك شرف الامراء أبي {المظفر منصور ابن نظام الدين اعز الله نصره وجرى ذلك على يدي القاضي أبي نصر محمد ابن عبد الواحد في شهر سنة {؟} ست و سبعين و أربع مائة والبناء أبو سعد بن حمص

Besmele. Emir, Seyyid, Ecell, Mansur, Seyfülislam, Alemüddin, Nasırüddeve, Tacülmülk, Şerefülümera Ebü'l-Muzaffer Mansur b. Nizâmüddîn, Allah ona yardım etsin, kendi malından yapılmasını buyurdu. Kadı Ebu Nasr Muhammed b. Abdulvahid tarafından 476 yılında yapıldı. Mimarı Ebu Said b. Hamîs'tir.

Bu yazının baş tarafında yani besmeleden hemen önce bir aslan resmi vardır (Berchem ve Strzygowski, 1910, 35; Beysanoğlu, 1998, 233; Gabriel, 2014, 257; Konyar, 1936, 2: 36).

Nâsırüddeve'ye ait olan bir başka kitabe parçası aynı burcun üzerinde bulunmaktadır. Gabriel'in yayınladığı bu kitabeyi Beysanoğlu da kaydetmiştir. Kitabede şöyle yazılmıştır:

سيف الاسلام علم الدين ناصر الدولة ابو المظفر منصور

“*Seyfülislam Alemüddin Nâsırüddeve Ebü'l-Muzaffer Mansur*” yazıları geride kalmıştır (Beysanoğlu, 1998: 233; Gabriel, 2014: 257).

Süleyman Savcı, Silvan'da Nâsırüddeve'ye ait olabilecek bir başka kitabeden bahsetmektedir. Kitabenin şehrin doğusunda bulunan Kulfa Kapısı'nın kuzeyinde, iç surun bir payendesini üzerinde, tek bir malta taşı üzerine yazılan dört satırlık yazıdan ibaret olduğunu ve üst tarafının kayıp olan olduğunu söylemiştir. Savcı kitabeyi şu şekilde kaydetmiştir:

Edamallahu sultanehu fi vüzerat el-ecel

Ala izzu ilmü'd-devle Ebi Tahir Süleyman

İbnü'l-Cehîr ve bi nezir el-kadı Ebü'l-Hasan Ahmed

Bu kitabe yanlış okunmuş olmalıdır. Zira 472 yılı Nizâmüddîn'in öldüğü ve Nâsîrüddevle'nin tahta geçtiği yıldır. O tarihte de İbn Cehîr, Mervânîlere hizmet etmiyordu. Dolayısıyla büyük bir ihtimalle kitabenin üzerindeki tarih 482 olmalıdır. İbn Cehîr ve oğlu Amidüddevle için Diyâr-ı Bekr'e hâkim oldukları en erken tarih 478'dir.

Sonuç

Ebü'l-Muzaffar Nâsîrüddevle Mansûr'un ne zaman doğduğu ve kaç yaşında tahta geçtiği bilinmemektedir. Mervânîlerin son hükümdarı olan Mansûr'un eşi amcası Said'in kızı Sittünnâs'tır. Evliliklerinden Tacüddevle Muhammed ve bir kızı dünyaya gelmiştir. Babası Nizâmüddîn Nasr'ın ölümünden sonra Zilhicce 472'den (Mayıs-Haziran 1080) Eylül 1085'e kadar tahta kalmıştır. İkinci hükümdarlık dönemindeki üç aylık hükümdarlığı ile beraber yaklaşık altı yıl devleti yönetmiştir. Tahta geçtikten bir müddet sonra babası döneminde vezir olan Zaimüddevle Ebu Tahir Selame b. Enbârî'yi değiştirmiş ve yerine çok eleştirilen Tabip Ebu Salim'i atamıştır. Tarihçiler Diyâr-ı Bekr'in kuşatmasındaki süreci kötü yönetmesi ve Hristiyanları kayırması nedeniyle onu ağır bir şekilde eleştirmişlerdir.

Nizâmüddîn döneminde Malazgirt Savaşı'na kadar gergin süren Mervânî-Selçuklu ilişkileri Malazgirt Savaşı arifesinde düzelmiş ve yaklaşık on yıl bu hal üzere devam etmiştir. Fakat Nâsîrüddevle döneminde bu durum değişmiştir. Mervânîlerin Fatımîler adına hutbe okuttuğu Mehmed Emin Zeki tarafından iddia edilmektedir. Bu bilgi kaynaklardan doğrulanmasa da sonradan Nâsîrüddevle'nin ittifak kuracağı Şerefüddevle Müslim'in Fatımîlerle beraber hareket etmesi bu olasılığı güçlendirmektedir. Tarihçilerin dillendirdikleri nedenler ise Mervânî devlet kademelerinde belirginleşen Hristiyan egemenliği ile Tabip Ebu Salim'in kötü idaresidir. Fakat Mervânîlerin yıkılmasında asıl rolü üstlenen kişi Nâsîrüddevle'nin dedesi Nâsîrüddevle Ahmed zamanında Mervânîlere vezirlik yapan Fahrüddevle Muhammed b. Cehîr'dir. Görevinden azledilen Fahrüddevle için Diyâr-ı Bekr valiliği cazip bir imkandı. Gücünü Selçukluların kudretli veziri Nizâmülmülk ile akrabalığından alan Fahrüddevle için en önemli koz Mervânîlerin sahip olduğu zengin hazinelerdi. Tüm gerekçeleri bir araya getiren Fahrüddevle, Selçukluların imtiyazlı bir valisi olarak emrindeki orduyla Diyâr-ı Bekr yolunu tutmuştur.

Cesur biri olarak nitelendirilen Nâsîrüddevle, toprakları kuşatılırken bir yandan karşı koymuş bir yandan da Selçuklu sultanını bu girişiminden vaz geçirmek için diyalog yolunu kullanmıştır. Selçuklu başkentine heyet gönderdiği, bizzat gittiği ve Selçuklularla akrabalık kurmaya çalıştığı tarihçiler tarafından zikredilen Nâsîrüddevle, veziri Ebu Salim ile danışarak Melikşah'ın memleketi bölüşme teklifini reddetmiştir. Fahrüddevle, Diyâr-ı Bekr şehirlerini alamayınca peşinden iki takviye kuvvet gönderilmiş ve tanınmış Selçuklu komutanları beraberinde görevlendirilmiştir. Yaklaşık iki yıl süren kuşatmanın ardından Mervânîlerin önemli kentleri olan Âmid, Meyyâfârikîn ve Cizre düşmüştür. Nâsîrüddevle ise öldürülmek istediğini söylemiş ancak Melikşah'ın adamları onu yanıltarak bunun önüne geçmiş ve Nâsîrüddevle'nin Bağdat yakınlarındaki Harbe'ye gönderilmesini sağlamışlardır.

Mervânî Devleti'nin çöküşünün ardından Mervânî hazineleri defalarca taşınarak Selçuklulara gönderilmiştir. Fahrüddevle, Diyâr-ı Bekr valiliğini sürdürürken kısa süre sonra yolsuzluk suçlamaları ile görevden alınmıştır. Ebu Ali el-Belhî'den sonra Fahrüddevle'nin çocukları tarafından Diyâr-ı Bekr yönetilmeye devam edilmiştir. Bu esnada Melikşah'ın ölümü Selçukluları tahta kavgalarına itmiştir. Bu süreçte Meyyâfârikînliler kimin yanında yer alacaklarına karar vermekte zorlanırken şehirde etkili olan İbn Esed, Nâsîrüddevle ile anlaşarak ikinci kere hükümdar olmasına zemin hazırlamıştır. Fakat Tutuş b. Alparslan yaklaşık üç ay sonra Mervânî hâkimiyetine son vermiştir. Tutuş'un vezirine sığınan Nâsîrüddevle'nin ölünceye kadar Cizre'de kaldığı anlaşılmaktadır. Nâsîrüddevle'nin İbnü'l-Esîr'in verdiği Muharrem 489 (Aralık 1095-Ocak 1096) tarihinde öldüğü daha güçlü bir ihtimaldir. İslam tarihçilerinden İbnü'l-Ezrak, İbn Şeddâd, Sibt İbnü'l-Cevzî, İbn Tağriberdî ve hatta atalarının türbesine gömüldüğünü söyleyen İbnü'l-Esîr'in ifadelerinde Nâsîrüddevle ile eşi Sittünnâs'ın türbelerinin Diyarbakır'daki İçkale'de olduğu anlaşılmaktadır. Bu türbe günümüzde efsaneleşmiş adı ile İnce Arap, Arap-İnci veya Bacı-Kardeş Türbesi olarak bilinmektedir.

Kaynakça

- Abdulgani Efendi. (1999). *Mardin Tarihi*. Ankara: Gap Yayınları Kültür Dizisi 1.
- Abdulgani Efendi. (2004). *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.
- Abu'l-Farac. (1987). *Abu'l-Farac Tarihi*. Ö. R. Doğrul (Çev). c. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu,
- Abul-Farac. (1999). *Abu'l-Farac Tarihi*. Ö. R. Doğrul (Çev). 3. bs. c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu,
- Alican, M. (2013). Selçuklu-Mervânî İlişkileri. *Turkish Studies*. 8 (11), 1-15.
- Baluken, Y. (2008). "Mervânîler Devrinde Lice", *Dünden Bugüne Lice Sempozyumu*, 5-6 Eylül 2008, Diyarbakır, s. 34-42.
- Berchem, M. V. Strzygowski, J. (1910). *Amida*. Heidelberg.
- Beysanoğlu, Ş. (1998). *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi Başlangıcından Akkoyunlular'a Kadar*. c. 1, Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.
- Biçer, B. (2013). "Selçuklular ve Kürtler". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (1), 162-202.
- Bozkurt, N. (2003). "Mansur", *DİA*, (c. 28, 5-6) Ankara: TDV.
- Çevik, A. (2002). *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Demirkent, I. (2002). Kürboğa. *DİA*. (c. 26,562-563). Ankara: TDV.
- Doru, A. ve Hamidi, N. (2013). *Diyarbakır'ın Kısa Mimarlık Tarihi*, İstanbul: Uzman Matbaacılık.
- Ebü'l-Fida. (t.y.). *El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*. c. 2, Mısır: el-Matbaatü'l-Hüseyniyet'il-Mısriyye,
- Ed-Devâdârî. (1961). *Kenzü'd-Dürer ve Câmîü'l-Gurer*. Kahire: Matbaatu Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr.
- el-Hamevî, Y. (1993). *Mü'cemü'l-Üdebâ-İrşâdü'l-Erîb İlâ Ma'rifeti'l-Edîb*. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslamî.
- El-Azimi. (1984). *Tarihu Haleb*. Dimeşk: y.y.
- El-Hüseynî. (1933). *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*. Lahor: Pencab Üniversitesi.
- El-İsfahânî. (1900). *Kitabu Tarihi Devleti Âli Selçuk*. Mısır: Matbaatü'l-Mevsu'at.
- El-İsfahânî. (1959). *Haridetü'l-Kasr ve Ceridetü'l-Asr*. c. 12, Dimeşk: el-Matbaatü'l-Haşimiye.
- El-Kıftî. (1986). *İnbâhü'r-Rüvât Ala Enbâhi'n-Nühât*. Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabî.
- En-Nüveyrî. (2004). *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiye.
- Es-Safedî. (2000). *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*. c. 21. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî
- Es-Süyûtî. (1964). *Buğyetü'l-Vüât fi Tabakâti'l-Lağeviyyîn ve'n-Nühât*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriye.
- Ez-Zehabî. (1985). *El İber fi Haber men Gaber*. c. 2. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-İlmiye
- Ez-Zehabî. (2003). *Tarihü'l-İslam ve Vefayati'l-Meşahir ve'l-A'lam*. c. 28. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslamî.
- Gabriel, A. (2014). *Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler*. Çetin A. (Çev). Ankara: Dipnot Yayınevi.
- İbn Haldûn. (2000). *Tarihu İbn Haldûn*. c. 5. Beyrut: Darü'l-Fikir.
- İbn Hallikan. (1977). *Vefâyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*. c. 4. Beyrut: Darü's-Sadr.
- İbn Kalanisi. (1908). *Zeylu Tarihi Dimeşk*. Beyrut: Matbaatu Abai'l-Yesuiyyin.
- İbn Kesîr. (1987). *El-Bidaye ve'n-Nihaye*. c. 15-16. İmbabe: Darü'l-Hicr.

- İbn Şeddâd. (1991). *El-A'lakü'l-Hatîre fî Zikri Ümerai's-Şam ve'l-Cezîre*. c. 3/1, Dimeşk: Menşurat-ü-Vezaret'üs-Sekafe.
- İbn Tağriberdî. (1935). *En-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki'l-Mısır ve'l-Kâhire*. c. 4-5. Kahire: Darü'l-Kütübü'l-Mısriye.
- İbnü'l-Adîm. (1996). *Zübdet'ül-Halib min Tarihi'l-Haleb*. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Adîm. (t.y.). *Buğyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb*. c. 1. Beyrut: Darü'l-Fikir.
- İbnü'l-Cevzî. (1992). *El-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. c. 15-17. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye.
- İbnü'l-Esîr. (1987a). *El-Kamil fî't-Tarih*, c.7-8. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye.
- İbnü'l-Esîr. (1987b). *El-Kamil fî't-Tarih*. c.8. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- İbnü'l-Esîr. (t.y.). *İslam Tarihi el-Kamil fî't-Tarih Tercümesi*. A. Özyayın, (Çev). c.7,8,9. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Ezrak. (1959a). *Tarihü'l-Fârikî*. Kahire: Hey'etü'l 'Amme li Şuuni'l-Metabi'i'l-Emîriye.
- İbnü'l-Ezrak. (1990). *Mervânî Kürtleri Tarihi*. Bozarlan M. B. (Çev.) İstanbul:Koral Yayınevi.
- İbnü'l-Fuvatî. (1416). *Mecmeü'l-Adâb fî Mü'cemi'l-Elkâb*. c.5. Tahran: Müssetü't-Tabâa ve'n-Neşr.
- İbnü'l-İmâd el-Hanbelî. (1986). *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbari men Zeheb*. c. 4-6. Beyrut-Dimeşk: Daru İbn Kesîr.
- İbnü'l-Verdî. (1996). *Tarihu İbni'l-Verdî*. c.1-2. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye.
- Katip Çelebi. (1986). *Süllemü'l-Vüsûl İla Tabakâti'l-Fühûl*. c. 2. Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabî.
- Kommana, A. (1996). *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*. B. Umar. (Çev). İstanbul: İnkılap Kitabevi,
- Konyar. B. (1936). *Diyarbakir Kitabeler.*, c.1-2. Ankara: Ulus Basımevi.
- Mehmed Emin Zeki. (1948). *Tarihü'd-Düvel ve'l-İmâratı'l-Kürdiye fî Ahdi'l-İslamiye*. Mısır: Matbaatü's-Saade.
- Mehmed Emin Zeki. (1998). *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri (Meşâhiru Kurd u Kurdistan)*, M. Baban, S. Kutlay (Çev). Swedan: Apec & Öz-Ge Yayınları.
- Muhammed Şakir el-Kütübî. (t.y.). *Fevâtü'l-Vefâyât*. Beyrut: Darü's-Sadr.
- Ripper, T. (2012). *Diyarbakir Merwanileri İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*. B. Ş. Fırat. (Çev). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Savcı, S. (1956). *Silvan Tarihi*. Diyarbakır: Diyarbakır Matbaası.
- Sibt İbnü'l-Cevzî. (2013). *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yan*. c.21. Dimeşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiye.
- Syrien, M. (1905). *Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite D'antioche (1166-1199)*, Chabot, J. B. (Çev). c. 3, Paris: Ernest Leroux.
- Şeref Han. (1971). *Şerefname*. M. E. Bozarlan(Çev). İstanbul: Ant.
- Şeyho, L. (1978). *Vüzerâu'n-Nasraniye ve Kitabuha fî'l-İslam*. Beyrut: et-Türasü'l-Arabiyyi'l-Mesihî.
- Tufantoz, A. (2005). *Ortaçağda Diyarbakir Mervanoğulları/990-1085*. Ankara: Aça Yayınları.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Üsâme b. Münkiz. (2003). *Kitabü'l-İtibar*. Beyrut: Mektebetü'l-İslamî.
- Yaz, A. (2019). *Mervânî Vezirleri*. Ankara: Akademisyen Kitapevi.

Yusuf, A. (1972). *Ed-Devletü 'd-Dûstekiye fî Kürdistani 'l-Vüstâ*. c.1, Bağdat: Matbaatü'l-Livâ.

Yusuf, A. (2001). *Ed-Devletü 'd-Dûstekiye fî Kürdistani 'l-Vüstâ*. c. 2, Erbil, Dâr Ârâs.